

Úvod

K projevům násilí dochází každý den a to všude. S násilím a šikanou se můžeme setkat v rodinách, v zaměstnání, na ulici, mezi příbuznými, kamarády i mezi úplně cizími lidmi. Šikana může člověka doprovázet celý život. Problém šikany je velice rozšířený a to nejen u dospělých, ale hrozivě se rozrůstá i dětská agresivita.

Na školách v České republice šikana existovala a existuje, ale týká se čím dál tím víc i mladších žáků. Statistiky ukazují, že se s šikanou na našich školách setkal každý pátý žák. A šikana je také druhou z nejčastějších příčin zavolání na Linku důvěry.

Dnešní děti kolem sebe dennodenně vidí projevy agrese. Již odmala je rodiče učí, že chovat se průbojně je důležité pro dosažení jejich vlastních cílů a pro ukotvení své role ve společnosti. Některé děti jsou díky takovéto výchově schopny jít tvrdě za svým cílem, bez ohledu na to, že mohou někomu i ublížit. A neméně k dětské agresivitě a násilí přispívají počítačové hry a televize.

Jako budoucího pedagoga mě téma šikany oslovilo především proto, že je to velice rozšířený problém, který získává na intenzitě a přesto, že se už mnoho škol snaží tento problém řešit, je stále mnoho pedagogů, kteří se k obětem násilí obrací zády, protože si se šikanou neví rady. Netuší jak šikaně předcházet, jak postupovat při vyšetřování nebo kam se obrátit pro pomoc. Každý pedagog musí počítat s možností, že se s šikanou ve své praxi setká. S touto možností počítám i já a uvědomuji si, jak velice těžké je tento problém pochopit, protože šikana je stejně jako její aktéři jedinečná. Právě proto je tak těžké se s ní vypořádat, jelikož neexistuje žádný přesný a vždy zaručený návod jak postupovat.

Tato práce se zabývá problematikou šikany na základních školách. Naším cílem bylo zjistit aktuální stav šikany u žáků staršího školního věku na vybraných školách.

V teoretické části analyzujeme problematiku šikany obecně, se zaměřením na českou školu a školní mládež. Zabýváme se problémem šikany mezi žáky a s tím souvisejícími metodami prevence, vyšetřování a řešení šikany. Ostatní formy šikany, kdy žák šikanuje učitele, učitel šikanuje žáka nebo šikanování v ústavní výchově, ponecháváme stranou.

Ve výzkumné části jsme pomocí dotazníkového šetření zjišťovali skutečný stav šikanování na 2. stupni základní školy a na nižším stupni gymnázia v malém městě v okrese Brno – venkov.

1. VÝCHODISKA VÝZKUMU

Pojem šikana zavedl pražský psychiatr Petr Příhoda, který jako první u nás před listopadem 1989 veřejně promluvil o tom, o čem mnozí věděli, ale mlčeli, protože to bylo tabu (Říčan, 1995).

Hlavní vnější rysy šikany lze popsat jako:

Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci (Kolář, 2000).

Podle Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT) č.j. 28 275/2000-22 je šikanování jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osoby, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost působení šikany spočívá zvláště v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka v celoživotních následcích na duševním a tělesném zdraví (<http://www.sikana.org>).

„Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti a podobně. Tyto incidenty se mohou často opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo ubránilo. Jako šikanování mohou být označeny také opakované posměšky nebo ošklivé poznámky o rodině“ (Říčan, 1995).

Kolář (2000) rozlišuje různé formy šikany a tím se snaží přiblížit, co šikanování vlastně je. Uvádí následující výčet, kterým dělí šikanování na:

► fyzickou agresi a používání zbraní

Oběť je:

- ♦ škrcena, svazována, věšena, dušena a to vše až do ztráty vědomí
- ♦ vysvlečena, mlácena, kopána, pálena rozžhavenými předměty
- ♦ násilně vystavena sprchování ve studené vodě
- ♦ ostříhána

Agresoři se vážně snaží:

- ♦ vyhodit oběť z okna
- ♦ bodají a řezou ji nožem, nebo jiným nástrojem
- ♦ píchají oběť špendlíky, kružítky, hází na ni šipky jako na živý terč

► slovní agresi a zastrašování zbraněmi

- ♦ Oběti je vyhrožováno zabitím, mučením, násilím.
- ♦ Oběť je zastrašována zbraněmi (skutečnou pistolí, vystřelovacím nožem, baseballovou pálkou...).
- ♦ Oběti je nadáváno, vysmívají se jejím slabostem a handicapům, jejím neúspěchům a chybám. Vtipkují na úkor oběti, zesměšňují ji.

► krádeže, ničení a manipulace s věcmi

Agresoři:

- ♦ berou oběti peníze
- ♦ trhají a ničí její oblečení a nejrůznější věci (učebnice, sešity, školní tašky, hodinky...)
- ♦ plivají oběti do bot nebo na svačinu
- ♦ ukradnou nebo schovají oběti legitimace (MHD, na vlak), lístky na oběd, peněženku, aktovku, boty...

► násilné a manipulativní příkazy

Oběť je donucena:

- ♦ pít moč, jíst z podlahy
- ♦ čistit agresorům boty

- ♦ klečet před nimi a prosit je o milost
- ♦ uklízet za agresory
- ♦ tancovat a zpívat
- ♦ nosit ponižující ceduli
- ♦ platit a odevzdávat agresorům svačiny a dávat cigarety
- ♦ platit agresorům výkupné a to i značné částky
- ♦ napovídat při písemných pracích
- ♦ psát agresorům úkoly, přepisovat sešity, pracovat pro agresory
- ♦ je donucena „dělat metro“ (lézt pod lavicemi a hlásit stanice metra)
- ♦ napodobovat nějaké zvíře nebo člověka

Erb (2000) píše, že měření sil patří k mládí. Každý potřebuje vědět, kde stojí on a kde ti druzí. Jenže dnešní podoba násilí už často nemá nic podobného s přiměřeným měřením sil. A před tím se nedají zavírat oči. Šikana se nesmí nikomu trpět!

Šikana není jen problém mezi obětí a agresorem. Je to onemocnění celé skupiny. Je to těžká porucha vztahů ve skupině, která má svůj zákonitý vývoj. Pro vznik šikany a její další vývoj jsou velmi důležité osobnostní charakteristiky iniciátorů a obětí šikany, ale i členů skupiny kde se šikanuje. Tyto osobnostní charakteristiky iniciátorů, obětí a jejich vzájemný vztah, bývají také nejčastější rizikové faktory pro nastartování šikany. Ale mohou ustoupit do pozadí a to v případech zaběhnutých tradic v učňovských internátech, dětských domovech, výchovných ústavech, věznicích a na vojně. Šikana je zde předávána z ročníku do ročníku. Je stálou součástí těchto institucí. Šikana je v podstatě „hra“ na silné a slabé.

Dětská šikana je oproti šikaně u mládeže víc náladová, méně propracovaná. Dá se většinou lépe odhalit a jednodušeji se napравuje (Kolář, 2000).

„V zásadě však lze říci následující: šikanujícími žáky mohou být chlapci i děvčata, častěji však šikanují chlapci; chlapci šikanují své oběti samostatně i ve skupinách, dívky častěji jednají ve skupině; šikanující žáci bývají stejně staří jako jejich oběti, málokdy jsou starší; chlapci častěji šikanují fyzicky, děvčata používají verbální nebo nepřímé způsoby“ (Kyriacou, 2005).

I když podle toho co píše Kyriacou vypadá, že agresivita je více výsadou chlapců, tak Antier (2004) sice potvrzuje, že chlapci mají rádi hry plné násilí a jsou také častěji než dívky iniciátory trestných činů, ale agresivita u dívek stále vzrůstá. Rodiče tuto agresivitu nevědomky od malička podporují, protože nebojácná dívka (tak jako muži) si lépe poradí se životními problémy.

Šikana se vyskytuje na všech školách a není jen chybou těch co ubližují, ale i jejich obětí, které o tom, že jim někdo ubližuje nikomu neřeknou. Ale také je to chyba těch, kteří o šikaně vědí a nic proti tomu nedělají a učitelů, kteří jsou k tomuto problému neteční. Proto agresori moc dobře vědí, že jim ubližování s velkou pravděpodobností projde a svým způsobem za to můžeme my všichni (Goldmanová, 1996).

1.1 VZNIK ŠIKANY

Kolář (2000) rozděluje vznik onemocnění do pětistupňového schématu.

► První stupeň (zrod ostrakismu)

Podmínky ke vzniku šikany mohou být docela běžné a nenápadné. Není k tomu, jak si většina lidí myslí, zapotřebí výjimečných podmínek, přítomnost patologického sadisty nebo absence kázně.

V každé školní skupině se vždy objeví jednotlivci, kteří jsou méně vlivní a oblíbení. A všichni tito žáci, kteří se dostanou na okraj skupiny, zakoušejí tzv. ostrakismus. Je to mírná, převážně psychická forma násilí, kdy se člověk necítí dobře, je neoblíbený, neuznávaný, ostatní ho odmítají, pomlouvají apod.

Takové dítě začíná přijímat roli utlačovaného, odstrkovaného, nedokáže se účinně bránit. Tento první stupeň je velice těžko pozorovatelný.

A tato situace už je zárodkem šikanování a ostrakismus může přerůst do dalšího stádia.

► Druhý stupeň (fyzická agrese a přitvrzování manipulace)

Tento stupeň je charakteristický tím, že psychický nátlak přerůstá ve fyzickou agresi. Agresor zakouší jak chutná moc, jaké uspokojení mu přináší, když někoho bije, týrá, ponižuje. To, jak bude vypadat další vývoj, záleží do značné míry na postojích žáků k šikanování. Neexistují-li kamarádské vztahy, záporný

vztah k násilí, pozitivní morální vlastnosti, pak dochází k prolomení posledních morálních zábran a šikana se rozjíždí ve větším rozsahu.

► Třetí stupeň (klíčový moment - vytvoření jádra)

Je prakticky rozhodující. Existuje stále možnost, že vzniknou silné pozitivní skupiny, které by oslabily vliv tvořícího se „úderného jádra". Pokud se tak nestane, tak agresori začnou spolupracovat a systematicky šikanovat nejvhodnější oběť. Obětí bývají většinou ti, co už se osvědčili jako objekt ostrakizování.

► Čtvrtý stupeň (většina přijímá normy agresorů)

Pokračuje činnost jádra agresorů. Jejich působení je tak silné, že jejich normy přejímá celá skupina. Tomuto tlaku se už málokdo dokáže postavit. Skupina je navenek zachována, ale zevnitř se rozkládá. I mírní a ukáznění žáci se začínají chovat krutě a zúčastňují se týrání a prožívají při tom uspokojení. Dělají to proto, aby oni sami se nestali týranými.

► Pátý stupeň (totalita, neboli dokonalá šikana)

Tento stupeň je zpravidla ve věznicích, vojenském prostředí a výchovných ústavech pro mládež.

Normy agresorů jsou přijaty a respektovány všemi. Dojde k nastolení totalitní ideologie šikanování. Charakteristickým znakem je to, že agresori jsou chápáni a uznáváni jako vůdci, nadlidi, apod. Oběti jsou vnímány jako podlidi, poddaní, nevolníci, otroci.

Agresori ztrácejí poslední zbytky zábran a smysl pro realitu. Členové, kteří původně nesouhlasili, najednou se zájmem přihlížejí, nebo se dokonce aktivně účastní.

Může se stát, že iniciátor šikanování je žák s výborným prospěchem, který ochotně pomáhá pedagogovi a má jeho podporu. Učitel mu věří a stojí za ním. Oběť v tomto stádiu utíká do nemoci, má mnoho absencí (i neomluvených), vyhýbá se škole a v nejhorším případě končí psychickým zhroucením nebo pokusem o sebevraždu.

1.2 ŠIKANA NA ŠKOLE

Šikana na škole je jev starý jako škola sama. Docházelo k ní už před staletími na internátech. Už od 17. století jsou známy „křtící“ praktiky, kterými přijímaly skupiny nové žáky mezi sebe. V dnešní době jsou známé podobné praktiky na amerických univerzitách.

Oproti dřívější době, je dnes šikana místy alarmující. Na školách vrůstá počet případů šikany, snižuje se věková hranice agresorů, zvyšuje se brutalita šikany i její propracovanost (Bendl, 2003).

Kolář (2000) píše, že šikana na školách je jako epidemie, která už je dnes podložena výsledky výzkumů provedených odborníky na různých typech škol a na více místech republiky.

Přesto většina učitelů nevidí šikanování jako problém a když ano, tak snad na jiné škole než je ta jejich. A právě to je velký omyl. Šikana je problém a to na většině škol. To znamená, že šikanování se ve větší či menší míře vyskytuje všude. Jen přesnější zmapování je těžké, protože šikana může být velice dlouho skrytý problém.

O podstatné většině šikanování se prostě neví a to i přes to, že lehčí formy šikany zasahují velkou část školní populace. A z těchto mírných forem se vysoké procento dostane do pokročilého stádia šikany.

Proč k šikaně dochází?

Podle Bendla (2003) jsou příčiny šikany obsaženy v:

- ♦ osobnostech agresorů a obětí
- ♦ podmínkách, ve kterých se současná generace nachází (prostředí ve kterém žijí, pokles autority dospělých)
- ♦ touze po moci a přání ovládat druhého
- ♦ motivu krutosti a zvědavosti k čemu všemu se dá člověk donutit
- ♦ frajeřině a nudě
- ♦ reakci na domácí nebo školní frustraci

U Říčana (1995) najdeme navíc ještě skrytou příčinu šikanování a to tlak kolektivu nutící mladého muže, aby se choval tvrdě, mužně. Ten pak svoji mužnost a tvrdost dokazuje druhým i sám sobě. Nejlépe tím, že poníží někoho slabého a tím si dokáže, že on slabý není.

1.2.1 AGRESOR

Všichni lidé se rodí jako sebestředné bytosti. V průběhu života se to ale mění. Každý člověk jednou zjistí, že se vše netočí jen kolem něj. Jsou ale lidé, kteří zůstanou neteční k tomu, co způsobují jiným lidem. Tito lidé si myslí, že jsou lepší než ti ostatní. Jejich sobecká orientace posiluje vrozenou touhu po moci (Kolář, 2001).

Fromm (1997) rozlišuje tyto druhy vztahů mezi lidmi:

- ♦ symbiotický vztah
- ♦ odtažitě destruktivní vztah
- ♦ lásku

V symbiotickém vztahu se člověk spojí s jinými, tím ztrácí svou nezávislost. Vyhne se nebezpečí být sám tím, že se stává součástí někoho jiného. Jsou dva případy tohoto vztahu:

- ♦ masochismus – pokus zbavit se vlastního já a přimknout se k někomu jinému
- ♦ sadismus – přání úplně ovládnout jiného člověka

Čím víc se tato chtivost mísí s destruktivností, tím je krutější. Tato chtivost vládnout je často maskována láskou, která je taky výrazem sadismu.

Odolnost většiny lidí proti tělesné i psychické bolesti je křehká a poměrně snadno se prolomí.

Pro agresora přináší ovládání, znásilňování a lámání vůle oběti pocit nadřazenosti a absolutní moci.

Zvláště u chlapců lze za vysoce rizikové považovat tři vrozené faktory: nízká úzkostnost, vysoká nezávislost na výchovných prostředcích (odměnách a trestech) a hyperaktivita (Pražák, 2003).

Podle Říčana (1995) se šikany dopouští většinou sebejistí, neúzkostní žáci. Vyvrací to, že agresor si šikanou kompenzuje nějaký „mindrák“. Naopak Kolář (2001) se spíše klání k názoru, že u agresora jde o to skrýt vlastní strach a zároveň využít strachu druhého. To potvrzuje i Pöthe (1996), který píše, že většina násilníků vykazuje vysoké sebevědomí, ale podle různých odhadů asi pětina z nich trpí hlubokými pocity méněcennosti.

Agresor si vychutnává strach oběti a tato slast ho čím dál víc ovládá. Je na své oběti závislý a čím víc jí potřebuje, tím víc zdokonaluje a stupňuje její utrpení. Agresoři nejsou v drtivé většině sadističtí psychopati. Mají ale výraznou sobeckou a egocentrickou orientaci. Považují se za střed světa a podle toho si upravují mravní normy. Nedokáží pochopit bolest a utrpení někoho jiného. Pro své chování si vždy dokáží najít nějaké vysvětlení (Kolář, 2000).

Sobecký člověk se zajímá jen o sebe, chce všechno pro sebe, necítí žádné potěšení když dává, jen když bere. Okolní svět ho zajímá jen z toho hlediska, když z něj může něco vytěžit. Sobečtí lidé nejsou schopni milovat a to nejen ostatní, ale i sami sebe (Fromm, 1997).

Agresoři různými způsoby popírají a vytěsňují realitu. Nechtějí vidět sebe sama jako nějakého necitelného tyрана. Své chování vysvětlují tím, že ho oběť nějakým způsobem vyprovokovala. Dokonce v rámci sebeklamu dokáží lhát tak přesvědčivě, že ze sebe udělají sami oběť.

Osobnost agresora bývá většinou psychicky a mravně nezralá. Tato nezralost může mít souvislost s citovým strádáním v rodině.

Kolář (2000) rozděluje agresory na tři typy, podle nejčastějších osobnostních charakteristik:

► **1. typ**

♦ má velké kázeňské problémy, je hrubý, primitivní, impulsivní a má narušený vztah k autoritě. Tento typ ubližuje velice tvrdě a cíleně, aby zastrašil ostatní. Vyžaduje naprostou poslušnost. V rodině bývá častý výskyt brutality a agrese u rodičů.

► **2. typ**

♦ je narcisticky orientovaný, slušný a kultivovaný, někdy se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu. Svým obětem ubližuje rafinovaně a skrytě tak, aby neměl žádné svědky. V rodinách těchto agresorů bývá uplatňována důsledná výchova bez lásky.

► **3. typ**

♦ bývá oblíbený, vtipný, výmluvný s vysokou sebedůvěrou. Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. V rodinné výchově nejsou žádná klasická specifika.

Následky

Pokud se na šikanu nepřijde a agresor není adekvátně k provinění léčen, prohlubuje se u něj duchovní a mravní deficit. Upevnily se antisociální postoje a je připraven pro další trestnou činnost, protože mu nikdo nedal jasně najevo co se smí a nesmí dělat.

„Agresoři z řad dětí a dospívajících se často stávají členy marginálních sociálních skupin, které mají v dospělosti zpravidla daleko více konfliktů se zákonem než ostatní“ (Bendl, 2003).

Vliv rodiny na formování osobnosti agresora

U agresorů může být citová subdeprivace nebo mohou v rodině chybět mravní a duchovní hodnoty.

Pöthe (1996) se zmiňuje o tom, že mezi agresory patří zejména ty děti, které jsou vystaveny tělesnému násilí a ponižování ze strany rodiče (agresivně se prosazující, citově chladný, nadmíru trestající rodič). Pražák (2003) k tomuto ještě dodává, že je zde výrazná souvislost mezi tendencí dítěte šikanovat a vztahem otce k dítěti. Dítě se snaží prosadit někde jinde než doma a jelikož většinou postrádá schopnost začlenit se běžným způsobem, tak se stává, že použije násilí. V tu chvíli je pro něj lepší být vnímán negativně než vůbec.

Erb (2000) spatřuje jeden z nejčastějších důvodů násilí v tom, že řada rodičů není pro své děti oporou. Můžou být nezaměstnaní, alkoholici, o obživu se stará jen jeden rodič nebo jsou naopak oba rodiče pracovně vytížení a nemají na děti čas. Dítěti chybí představa co je správné a co ne. Svůj volný čas neumí plnohodnotně vyplnit. Často je nenapadá, co by mohly dělat. Přemíra televize, nesprávná výživa a nedostatek pohybu jsou u dětí zdrojem nevyrovnanosti a agresivity.

Zelinková (2001) potvrzuje, že je agresivita u dětí často následkem nevhodného způsobu výchovy. Výchova je buď „bez mantinelů“, nebo naopak je příliš tvrdá.

Pokud rodiče své povinnosti vůči dítěti neplní, tak jejich potomek strádá. Díky tomu může mít problémy s orientací v mezilidských vztazích, může být neúspěšný nebo mít nedůvěru v sebe sama, pochybovat o svých schopnostech a dovednostech. Takový jedinec neumí čelit zklamáním a stresům, neumí přijímat odpovědnost za svá rozhodnutí a své chování. Vytváří si svůj systém hodnot.

Proto se u něj může vyvíjet nenávist a agresivita, které jsou reakcí na dlouhotrvající frustraci (Němec, Bodláková, 2001).

1.2.2 OBĚŤ

Vystihnout charakteristiku oběti je mnohem těžší než charakteristika agresora. Někdy je výběr oběti naprosto nahodilý a obětí se tak může stát kterýkoliv člověk. Obecně se dá říct, že „klasická“ oběť je ten „nejslabší z nejslabších“ v dané skupině. Je to takový jedinec, který dává najevo svůj strach a tím ho nabízí k využití druhým. Nemusí být fyzicky nebo psychicky nejslabší, ale zpravidla je fyzicky nebo psychicky slabší než agresor.

Dalším faktorem, který hraje při odhalování šikany roli, ... „je skutečnost, že oběť nebývá na rozdíl od hollywoodských filmů roztomilý drobeček, ale naopak dost často bytost nesympatická a z pohledu učitele problémová“ (Černý, 2004).

Přesto neexistuje nic, co by nějak opravňovalo nebo omlouvalo ponižování a vyhrožování oběti, poškozování jejích věcí nebo její tělesné napadání jiným žákem či dospělým (Pöthe, 1996).

V zátěžových situacích oběti narozdíl od agresora ztrácejí hlavu, propadají panice, jsou velice sebekritičtí. Podle Bendla (2003) za to z velké části může rodina, která svou výchovou omezila jeho schopnost vyrovnat se s tlakem sociálního prostředí. Riziko, že bude někdo šikanován, zvyšuje nějakým způsobem oslabená oběť. Jak už bylo zmíněno, můžou to být děti s tělesným nebo psychickým handicapem, nebo se jinak liší od skupiny a tím jsou v menšině.

Podle Kyriacoua (2005): „Cullingford a Brown z toho vyvozují, že jakmile vyjde najevo nějaká odlišnost a žák dostane například přezdívku, dochází pravděpodobně k povědomé kolektivní identifikaci oběti.“

Nejčastější tělesné handicapy: malá síla, neohrabanost, obezita nebo nějaká mimořádnost ve vzhledu.

Nejčastější psychické handicapy: opožděný duševní vývoj a s ním spojená dezorientace v sociálních vztazích, naivita, těžkopádnost.

Jinou variantou může být i rasová odlišnost.

Hošek (2007) uvádí ve stati *Šikana a tělesná výchova*: „v tělesné výchově se více než kde jinde obnažují tělesné i psychické schopnosti a odolnost žáků.

Nemotornému a nešikovnému žákovi se ostatní smějí a to už je jen krůček k šikaně. A velký počet tělocvikářů na to nereaguje, spíš nutí žáka dělat těžké cviky i když ví, že je nezvládne (<http://www.sikana.cz.>).

Velkým problémem je, že se oběti vyhýbají takovým sportům, ve kterých dochází často k tělesnému kontaktu, i když jak píše Říčan (1995) by jim právě tyto sporty mohly pomoci k tomu, aby se „otrkaly“.

Ať už je příčinou šikanování jakýkoliv z uvedených důvodů, utrpení způsobuje obětem značné psychické i fyzické újmy na zdraví. A to i trvalé.

Oběť je vystavena dlouhodobě velké tělesné a psychické bolesti. Výsledkem může být až extrémní forma závislosti: oběť se identifikuje s agresorem. Považuje ho za svého kamaráda a obdivuje ho, poslouchá ho na slovo a snaží se předvídat, co má udělat. Tento jev poprvé popsal americký psychiatr, který ho nazval „stockholmský syndrom“, podle události ve stockholmské bance. Rukojmí zde po několikadenním soužití s únosci začali sympatizovat, odmítli podat trestní oznámení a nakonec je i navštěvovali ve vězení (Bourcet, Gravillonová, 2006).

Šikanované děti se nacházejí v nouzi, kdy potřebují pomoc. A to hlavně pomoc svých rodičů. Jenže si o ni často nedokáží říct. A to ani tehdy, když jsou jejich vztahy v naprostém pořádku. Je celkem běžné, že se dítě snaží oklamat rodiče výmluvami, že si své zranění způsobilo samo.

Preventivně můžeme žákům či potencionálním obětem poskytnout možnost nácviku konstruktivního zvládání vzájemných konfliktů. Naučit je, že nikdy nesmí dát najevo svůj strach, protože toho hned agresor využije (příloha 1). Mnoho dětí je zakřiknutých, uzavřených do sebe a stranících se kolektivu. Tyto děti nedokáží být v roli rovnocenného partnera a proto jsou často terčem posměchu. Škola je pro ně často místem hrůzy, ale protože do školy chodit musí, pomocí různých cvičení (příloha 2) jim můžeme pomoci ve škole v klidu přežít (Bendl, 2003). Málo ale pomáhá, chodí-li dítě na karate nebo judo, aby se naučilo jak se prát. Mnohem účinnější je najít způsob, jak posílit jeho sebevědomí a sebejistotu (Dunovský, et al. 1995).

Následky

Na oběti se projevují nejhorší následky a to podle toho, jak silně a jak často bylo oběti ubližováno.

Kolář (2001) rozděluje tyto následky podle stádií šikany. U obětí počátečních stupňů šikanování jsou následky většinou skryté, ale závažné.

Potřeby těchto dětí nejsou uspokojovány, dítě se cítí ve škole špatně, má k ní negativní vztah. Při trvalém šikanování se narušuje jeho osobnostní vývoj. Dojde k vyčerpání organismu a objevují se neurózy nebo psychosomatické potíže. Tyto potíže mohou trápit oběť ještě po mnoha letech.

Pocity strachu jsou zpočátku spjaté s událostmi šikanování, postupně ale přecházejí do trvalé úzkosti a deprese (Pöthe, 1996).

Objevují se i problémy ve škole. Dítě se nesoustředí, zhoršuje se jeho prospěch, uniká do nemoci, je celkově nejisté a má strach. Bohužel i při přechodu na jinou školu se stává, že oběť může být znovu terčem šikanování.

U obětí čtvrtého a pátého stupně šikanování jsou následky velice závažné. Při dlouhodobém šikanování má oběť výrazné psychosomatické potíže (únava, nevolnost, bolesti hlavy, břicha apod.) Oběti takového šikany jsou uzavřeny do sebe, mají tendenci od všeho uniknout. Potřebují pomoc, ale nejsou ochotni pro spolupráci. V nejhorších případech oběť svůj problém vyřeší sebevraždou (Kolář, 2001).

Bendl (2003) upozorňuje, že další důsledky šikany pro oběti jsou v tom, že šikanovaní žáci jsou více náchylní k neetickému chování než žáci, kteří šikanováni nebyli. U dítěte, které je obětí násilí, je vyšší pravděpodobnost, že se stane v období dospívání a dospělosti pachatelem násilí.

„Svou svízelnou situaci si dítě vyloží tak, že kdo nemučí, je mučen, a proto začne napadat slabší. Nenarazí-li na odpor, začne se domnívat, že na principu násilí funguje v životě všechno“ (Dunovský et al. 1995).

Vliv rodiny na formování osobnosti oběti

Část obětí má rodiče s úzkostnou a přehnaně pečlivou výchovou. Hlavně úzkostné maminky, které své dítě ze strachu, aby se mu něco nestalo, neustále omezují a kontrolují. Tím prohlubují nesamostatnost a závislost dítěte (Pöthe, 1996). Zvláštní je, že se přesto velká část rodičů nechá přesvědčit nepravděpodobným příběhem o původu ušpiněného oblečení, ztracených a poničených věcí, modřin, nedostatku peněz apod. Myslíme, že je to proto, že si dlouho nechtějí připustit možnost, že by mohl zrovna někdo jejich dítěti ubližovat. Stejně tak jim nejspíš

přijde divné, proč by si dítě vymýšlelo nějaké příběhy a neřeklo jim rovnou, že mu někdo ubližuje.

1.2.3. OSTATNÍ ČLENOVÉ SKUPINY

Jak už bylo zmíněno, šikana je problémem celé skupiny. Proto se nemůžeme omezit jen na charakteristiky agresorů a obětí.

Novák (2006) ve svém článku *Vznik šikany* podotýká, že sociální skupina opakovaně prochází dvěma přirozenými fázemi:

- ▶ fáze hierarchizace – do té se skupina dostává na začátku své existence, změnou struktury skupiny nebo vnějším zásahem do skupinové dynamiky.
- ▶ fáze stability – po vyřešení počátečních problémů z první fáze. Chování členů je předvídatelné a snadno korigovatelné.

Pak se může skupina dostat do:

- ▶ fáze ohrožení, a to tím, že je sem přerazen jedinec se sociálně patologickými rysy. Pokud na něj jedinci s nejvyšším sociálním postavením nedokáží adekvátně zareagovat, oslabuje se sociální soudržnost i sociální cítění. Pokud v této fázi selže terapie nebo nebyla vůbec podniknuta, tak se dostane skupina do:
- ▶ fáze budování sociálně patologických norem. Agresor začne zneužívat svou moc a začíná tu bujet šikana (<http://www.ceskaskola.cz>).

Kolář (2000) píše, že většina členů skupiny vše hodnotí s ohledem na svůj prospěch. Nejdříve se jich šikanování ve svých počátcích nijak netýká, je jim lhostejný spolužák, kterému je ubližováno. Zaujímají k problému neutrální postoj. Někteří žáci s agresorem sympatizují a jiní se aktivně připojují. A ti, kterým se to nelíbí, se většinou bojí ozvat. Proto je zde výborné prostředí pro další rozvoj šikany.

Právě sympatie k agresorovi mohou být rozhodující. Říčan (1995) přepokládá, že pokud agresor nebude spolužákům sympatický, nedovolí mu nikomu ubližovat. Bohužel, ve většině případů bývá nesympatická všem ve třídě oběť. Pokud tuto oběť začne šikanovat sympatický agresor, je mu třída dříve či později ochotna pomoci (Gazdová, 2001).

Přesto, že se někteří aktivně šikany neúčastní, její účinek působí na všechny. Žáci ztrácí iluze o naší společnosti, která nedokáže zajistit ochranu a bezpečnost každému. Vidí, že překračování mravních norem i zákonů nic neznamena. Někteří si díky těmto zkušenostem někdy v budoucnu zkusí nějakým způsobem porušit zákon.

Proto by se měla kultivovat solidarita dětí ve třídě a oběti pomoci navázat přátelský vztah s některým sebejistým a zdatným spolužákem. Tím mu najdeme někoho, kdo je schopen mu porozumět a v případě potřeby i ochránit (Matějček, 2004).

1.3 LEGISLATIVA ŠIKANY

Hlava druhá, Lidská práva a základní svobody, Oddíl první, Základní lidská práva a svobody,

Čl. 7

„(1) Nedotknutelnost osoby a jejího soukromí je zaručena. Omezena může být jen v případech stanovených zákonem.“

„(2) Nikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu.“

Čl. 10

„(1) Každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno.“

Šikanování je velmi často trestnou činností. Z právního hlediska vysvětluje šikanu Choděra (In: Kolář. *Skrytý svět šikanování na školách*, 2000. 128s.).

Šikanování může naplňovat skutkovou podstatu řady trestných činů: např. trestného činu omezování osobní svobody, vydírání, vzbuzení důvodné obavy, loupeže, znásilnění, pohlavního zneužívání, kuplířství, ublížení na zdraví, poškozování cizí věci.

V právní praxi je pojem šikana používán jako synonymum pro úmyslné jednání, které je namířené proti jinému subjektu, a které útočí na jeho lidskou důstojnost. Není rozhodující, jestli je to násilí psychické či fyzické, ale rozhodující je to, že se to děje úmyslně.

Dále píše, že šikanu je z trestního hlediska možné postihnout, pokud jsou splněny dvě podmínky trestní odpovědnosti. To znamená, zda je naplněna stránka materiální a formální.

► Materiální stránka znamená, že se pachatel dopustil jednání, které má znaky konkrétního trestného činu, tak jak jsou vymezeny v trestním zákoně. Je nutné, aby jednání pachatele bylo zařaditelné pod skutkovou podstatu některého trestného činu. Pokud nejde skutek zařadit pod některou skutkovou podstatu, nejedná se o trestný čin, i kdyby jednání pachatele bylo sebehorší. Toto jednání může být postihnuto jako přestupek.

Znaky trestného činu jsou uvedeny v trestním zákoně. Je to jednání nebezpečné pro společnost. Čin, jehož stupeň nebezpečnosti pro společnost je nepatrný, není trestným činem, i když vykazuje jeho znaky. U mladistvých trestní zákon ještě stanoví, že o trestný čin se nejedná v případě, že stupeň jeho nebezpečnosti je pro společnost malý. Společenská nebezpečnost se posuzuje nejen z hlediska konkrétního činu, ale i s ohledem na rozšířenost toho konkrétního jednání ve společnosti.

U trestných činů, jejichž podstatou je šikana, lze předpokládat, že s ohledem na rozšiřující se případy podobných jednání bude skutek jako trestný čin považován.

► Formální stránka je v úmyslu pachatele takového jednání se dopustit (v případě, že se jedná o pachatele trestně odpovědného), a že míra společenské nebezpečnosti jeho jednání dosahuje intenzity uvedené v zákoně.

Trestní právo rozlišuje:

- úmysl přímý (pachatel věděl, že se svým jednáním dopouští trestného činu a úmyslně tento čin spáchal)
- úmysl nepřímý (pachatel věděl, že se může dopustit trestného činu, ale bylo mu to jedno)

1.3.1 ŠKOLNÍ LEGISLATIVA

Velice důležité bylo vypracování metodického pokynu ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT), k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže č.j. 14 514/2000-51.

Tento metodický pokyn platný od 1.1.2001 se systémově zaměřuje na celou škálu sociálně patologických jevů. Vymezuje minimální preventivní programy na úrovni škol a školských zařízení, role jednotlivých institucí a definuje funkci školního metodika prevence. Šikanování žáků škol a školských zařízení označuje za jeden z vážných negativních jevů (pokyn MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení č.j. 28 275/2000-22.).

Školy a školská zařízení mají mimořádnou odpovědnost za to, aby předcházely vzniku tohoto problému, a aby se s ním odpovědně vyrovnávaly již při jeho vzniku. Poznatky jasně ukazují, že tam, kde se věnuje náležitá pozornost kvalitní prevenci šikanování, její výskyt významně klesá a nepřenáší se ani mimo školy a školská zařízení (<http://www.sikana.org>).

Naším státem ratifikovaná Úmluva o právech dítěte zaručuje všem dětem v pedagogických zařízeních bezpečný pobyt bez poškozování zdraví a ohrožení života.

Problém školní šikany je v tom, že je prováděna dětmi na dětech. Agresoři nejsou často pro nízký věk trestněprávně odpovědní. Tím se stává, že agresor unikne potrestání a v šikanování pokračuje (<http://www.sikana.cz>).

Nejčastěji bývá šikana postihována podle ustanovení trestního zákona, protože dochází nejčastěji k páchání trestného činu proti svobodě a lidské důstojnosti (kap. Legislativa šikany).

Nejčastější případy jsou:

- ♦ (§231) *omezování osobní svobody* (svazování a zavírání oběti, oběť vynuceně musí zůstat na určitém místě)
- ♦ (§235) *vydírání* (pod pohrůžkou násilí nebo jiné újmy je oběť nucena něco konat, opomenout, trpět)
- ♦ *vzbuzení důvodné obavy* (vyhrožování usmrcením, těžkou újmou na zdraví nebo jinou těžkou újmou tak, že to může vzbudit důvodnou obavu)
- ♦ (§234) *loupež* (nezáleží na hodnotě věci, ale na faktu, že bylo použito násilí nebo pohrůžky s úmyslem zmocnit se věci)

- ♦ (§241) *sexuální formy* (trestný čin znásilnění, pohlavního zneužívání, kuplířství)
- ♦ (§221) *ublížení na zdraví* (újma na zdraví následkem šikany)
- ♦ (§257) *poškození cizí věci* (úmyslné poškození věci oběti) (<http://www.sikana.cz>)

K trestní odpovědnosti osob mladších 15 let nedochází, ale za určitých okolností mohou být postihnuty jinak nebo mohou být postiženi rodiče.

Dítě staršího školního věku už etické normy dobře zná a mělo by vědět závažnost jejich porušování. A přesto násilí u nás stále přibývá (Říčan, Krejčířová a kol. 2006).

Myslíme si, že i dítě které je mladší, musí vědět co si může dovolit. A když jedná proti normám dané společnosti, musí očekávat nějaký trest.

Může dojít až k tomu, že soud uloží ochranou výchovu ve zvláštních výchovných zařízeních. Tomu samozřejmě nejprve předchází pohovory s rodiči. Pokud ty nepomohou, tak je přizván pedagogicko-psychologický pracovník. Podává se návrh na stanovení dohledu nad chováním dítěte a pokud ani to nepomůže, mělo by být dítě umístěno v ústavu.

Trestním zákonem může být stanovena odpovědnost rodičů, kteří zanedbávají výchovu dětí. Trestného činu ohrožování mravní výchovy mládeže se dopouští ten, který osobě mladší než 18 let umožní vést zahálčivý nebo nemravný život.

Pokud došlo k šikaně v průběhu vyučování, nese plnou odpovědnost za vzniklou újmu škola. Pokud škola nemá právní subjektivitu, nese odpovědnost zřizovatel školy, kterým je nejčastěji školský úřad. Odpovědný je ale i ředitel školy nebo pedagog a tím pádem může být postižen pracovněprávně.

Na školském zařízení může rodič nebo zákonný zástupce šikanovaného dítěte požadovat náhradu škody, a to jak škody na věcech, tak i na zdraví.

Trestní sazby

V případě mladistvých, tedy osob starších 15 let a mladších 18 let, lze uložit jen některé druhy trestu a to:

- ♦ trest odnětí svobody
- ♦ trest obecně prospěšných prací
- ♦ propadnutí věci
- ♦ vyhoštění
- ♦ peněžitý trest (pokud je výdělečně činný)

Trest zákazu činnosti může soud mladistvému uložit jen tehdy, nebrání-li mu to v přípravě na jeho budoucí povolání a horní hranice sazby tohoto trestu nesmí být vyšší jak pět let.

Trestní sazby trestu odnětí svobody se u mladistvých snižují na polovinu, přičemž však horní hranice nesmí převyšovat pět let a dolní hranice jeden rok. Pokud mladistvý spáchal trestný čin, za který zákon umožňuje uložit výjimečný trest a stupeň nebezpečnosti takového trestného činu pro společnost je mimořádně vysoký, může mu soud uložit trest odnětí svobody na pět až deset let, má-li za to, že by trest v rozmezí do pěti let nebyl dostatečný.

Odpovědnost školy

Škola či školské zařízení má jednoznačnou odpovědnost za děti a žáky v době vyučování a školních akcí, a to podle § 27 nařízení vlády č. 108/1994 Sb. a podle pracovního řádu pro zaměstnance škol a školských zařízení. Podle § 422 občanského zákoníku odpovídá škola nebo školské zařízení i za škodu způsobenou žákům v době vykonávání přechodného dohledu, tj. při vyučování a v přímé souvislosti s ním. Z tohoto důvodu pedagog musí šikanování mezi žáky neprodleně řešit a každé jeho oběti poskytnout okamžitou pomoc (MŠMT Čj.: 28 275/2000-22, <http://www.sikana.org>).

Čl. 7 Spolupráce školy se specializovanými a ostatními institucemi

(1) Při předcházení případům šikany a při jejich řešení je důležitá spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, výchovného poradce nebo zástupce školy s dalšími institucemi a orgány, a to zejména ve zdravotnictví s pediatry, odbornými lékaři, psychiatrickou péčí, v oblasti soudnictví se soudci, obhájci a žalobci (také využívání alternativních trestů), v oblasti sociální péče s oddělením

péče o rodinu a děti, s oddělením sociální prevence (možnost vstupovat do každého šetření, jednat s dalšími zainteresovanými stranami, s rodinou).

(2) Při podezření, že šikanování naplnilo skutkovou podstatu přestupku nebo trestného činu, je ředitel školy nebo školského zařízení povinen oznámit tuto skutečnost Policii ČR.

Čl. 6 Spolupráce školy s rodiči žáků

Při podezření na šikanování žáka je nezbytná spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, výchovného poradce a dalších pedagogických pracovníků jak s rodinou oběti, tak i s rodinou agresora. Nelze však předpokládat, že rodiče budou vždy hodnotit situaci objektivně, proto se doporučuje upozornit je na to, aby si všímali možných příznaků šikany a nabídnout jim pomoc. Při jednání s rodiči dbají pedagogičtí pracovníci na taktní přístup a zejména na zachování důvěrnosti informací. Pokud se rodiče setkají s příznaky šikanování (příloha 3), měli by se poradit s třídním učitelem, školním metodikem prevence, ředitelem školy, popř. psychologem, etopedem nebo jiným specialistou.

1.4 PREVENCE ŠIKANY NA ŠKOLÁCH

Aby se mohlo šikaně předcházet a bojovat s ní, je velice důležité připuštění si možnosti jejího vzniku a existence na škole (Bendl, 2003). O tom, že šikana na školách opravdu existuje nás mohou přesvědčit články z MF Dnes o šikaně za rok 2006 – 2007 (příloha 4).

Pöthe (1996) vysvětluje, že učitelé většinou nejsou ochotní zasahovat v zájmu dítěte. Zaujímají postoje typu „děti si za to mohou samy“, „však oni si to vyřeší mezi sebou“ nebo „to víte, občas udělají nějakou klukovinu“. Tím se zbaví povinnosti aktivně zasáhnout. Významnou roli zde hraje chybějící teoretická průprava a nedostatek praktických zkušeností při řešení tohoto rozšířeného jevu mezi dětmi.

Prevenčí tedy není myšleno pouze předcházení šikanování, ale jde především o vybudování ucelené ochrany dětí a dospívajících před týráním spolužáků. Jednou z nejdůležitějších věcí bylo vypracování metodického pokynu ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol

a školských zařízení. Tento materiál stanovuje smysluplná a konkrétní pravidla, jak má škola postupovat v prevenci a při odhalování a řešení šikany. (MŠMT č.j. 28 275/2000-22, <http://www.msmt.cz>).

Tento pokyn stanovuje základní povinnosti školy a jejích pedagogů v případě výskytu šikany u žáků.

„Všechny školy a školská zařízení mají proto povinnost předcházet všem náznakům agresivity a všem způsobům šikanování mezi žáky a svěřenci. Šikanování nesmí být pracovníky školy v jakékoliv formě akceptováno. Šikanování se ve své zárodečné formě vyskytuje prakticky na všech školách. Probíhá nejčastěji mezi žáky ve stejné třídě či výchovné skupině a odehrává se v době přestávek, cestou do školy a ze školy nebo v době osobního volna“ (<http://www.sikana.cz>).

Je nutné, aby se s tím, co vše šikana obsahuje (příčiny, průběh, důsledky) seznámili všichni žáci, učitelé, vychovatelé, výchovní poradci, ředitelé škol a školní inspektoři. Každý by měl vědět, že to není neškodná legrace a zábava, ale že má šikana dopad jak na agresora tak na oběť.

► Pedagogický pracovník na všech úrovních a typech škol ve výchovně vzdělávacím procesu vede důsledně a systematicky žáky a studenty k osvojování norem mezilidských vztahů založených na demokratických principech, respektujících identitu a individualitu žáka.

Další vzdělávání pedagogickým pracovníkům (podle úrovně a typu škol a akreditovaných programů) poskytují pedagogická centra.

► Školní metodik prevence bude zodpovídat za informovanost všech pedagogických pracovníků školy nebo školského zařízení o dané problematice. Bude se aktivně podílet na řešení případů šikanování a napomáhat svým kolegům zvládnout základní postup a strategii při řešení konkrétních situací.

► Ředitelé škol a školských zařízení odpovídají za oblasti prevence šikanování a agresivity. Důležité je zejména:

- ♦ zajistit účast školního metodika prevence a případně i dalších učitelů v akreditovaných kurzech k problematice šikanování.
- ♦ navodit úzkou spolupráci mezi žáky, rodiči a pedagogy a jasně vymezit možnosti oznamovat i zárodky šikanování (při zachování důvěrnosti takovýchto sdělení).
- ♦ ve školním řádu jasně stanovit pravidla chování včetně sankcí za jejich porušení.
- ♦ zajistit zvýšený a kvalitní dohled pedagogů o přestávkách, před začátkem vyučování, po jeho skončení i během osobního volna, a to hlavně v prostorách, kde k šikanování již došlo nebo kde by k němu mohlo docházet.
- ♦ seznámit pedagogy se systémem školy pro oznamování a vyšetřování šikanování, vést pečlivou evidenci všech případů agresivního chování a šikanování mezi žáky.
- ♦ aktivně zapojit do prevence šikanování i nepedagogické pracovníky. Zvyšovat informovanost pedagogů v této oblasti (literatura, semináře, další vzdělávání pedagogů).
- ♦ informovat pedagogy, žáky i rodiče o tom, co dělat v případě, když se dozvědí o šikanování. Spolupracovat s odbornými službami resortu školství (<http://www.sikana.org>).

Podle Koláře (2001) má model ucelené pomoci sedm vrstev:

- ♦ pedagogická komunita, která posiluje imunitu školních skupin a celých škol proti onemocnění šikanováním,
- ♦ specifický program proti šikanování, který dokáže případné onemocnění brzy odhalit a účinně léčit,
- ♦ odborné služby resortu školství tvořené pedagogicko-psychologickými poradnami, středisky výchovné péče, diagnostickými ústavy apod., jejichž úkolem je umět řešit pokročilé šikany a poskytnout pomoc v oblasti prevence šikanování,
- ♦ spolupráce škol s odborníky z jiných resortů a nestátními organizacemi zabývající se prevencí šikanování (příloha 5),
- ♦ pomoc a podpora ministerstva krajských úřadů školám při vytváření prevence šikanování,

- ♦ kontrola škol ze strany České školní inspekce, ministerstva školství a krajských úřadů, jak jsou připraveny ochránit žáky před šikanováním,
- ♦ monitorování situace a zabezpečování ochrany práv dětí nevládními organizacemi jako je např. Občanské sdružení proti šikaně.

► Instituce v systému prevence v resortu školství, mládeže a tělovýchovy

1. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

Přímo řízené organizace MŠMT

1. Institut dětí a mládeže
2. Institut pedagogicko-psychologického poradenství
3. Česká školní inspekce
4. Antidopingový výbor ČR
5. Krajská institucionální úroveň - Odbor školství, mládeže a sportu krajského úřadu
6. Pedagogicko psychologické poradny a střediska výchovné péče
7. Školy a školská zařízení
 - ♦ mateřské školy,
 - ♦ základní školy,
 - ♦ střední školy,
 - ♦ střední odborná učiliště,
 - ♦ vyšší odborné školy,
 - ♦ speciální školství,
 - ♦ vysoké školy (pedagogické fakulty).

► Základní školské dokumenty pro oblast prevence:

- ♦ metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže č.j. 14514/2000-51
- ♦ koncepce prevence zneužívání návykových látek a dalších sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti resortu MŠMT na období 2001-2004
- ♦ minimální preventivní program „Škola bez drog „

♦ metodický pokyn ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení č.j. 28 275/2000-22 (<http://www.msmt.cz>).

1.5 METODY ŘEŠENÍ ŠIKANY

Odhalení šikany bývá někdy velmi obtížné i pro zkušeného pedagoga.

Kolář (2000) při svých rozhovorech s pedagogy zjistil, že tito lidé, kteří jsou se šikanou v bezprostředním kontaktu, o ní ví velice málo. Pedagogové nejsou pro boj se šikanou teoreticky ani prakticky vybaveni. Proto se o šikaně dovídají pouze ojediněle, většinou když vyjde na povrch nějaká extrémní forma.

► Nejčastější omyly ve snaze pomoci jsou:

- ♦ vyšetřování agresorů a obětí společně
- ♦ berou se vážně falešní svědkové, které zmanipuloval agresor
- ♦ při vyšetřování se nebere ohled na trauma a stud obětí
- ♦ bezprostředně se konfrontuje výpověď obětí a agresorů (proto bývá někdy oběť označena za agresora a původce všech konfliktů)
- ♦ oběť přeřadí do jiné třídy nebo školy, čímž se může šikana akorát prohloubit

Proto by se neměly podceňovat i méně nápadné signály a měly by být prošetřeny. Jak píše Bendl (2003), odhalit šikanu znamená v první řadě se dívat kolem sebe, všimnout si okolního dění a chování žáků.

Důležitým kritériem je, jak šikanu prožívá žák, který je terčem útoků. Komplikace je, že to nejde zjistit přímo, jen dotázaním se toho konkrétního žáka. Bývá potřeba odborná diagnostika, ale pedagog by si měl najít čas na povzbuzující rozhovor. Velice důležité je vést žáky k tomu, aby se nebáli šikanu oznámit. To jim můžeme usnadnit dotazníkem nebo schránkou důvěry. Nejpoužívanější standardizovaný sociometrický dotazník je SO-RA-D (příloha 6). Jeden ze způsobů jak můžeme odhalit šikanu jsou různé aktivity, které formou her pomáhají zjistit jaké mají žáci role ve třídě, jaké jsou jejich vztahy apod. (příloha 7).

Je také rozdíl mezi vyšetřování a léčbou u počátečního (prvního druhého a třetího stádia) a u pokročilého (čtvrtého a pátého) stádia. Léčba šikany se musí řídit podle těchto stádií. Pokud by se nerespektovali zvláštnosti jednotlivých stádií, každá

snaha by vyzněla naprázdno. Léčba, která je zaměřena jen na vnější projevy nemoci, nemůže mít úspěch.

► Problémy při odhalení šikany

Každý, kdo by chtěl poskytnout první pomoc při šikanování, musí vědět, že proniknout do života nemocné skupiny je velmi obtížné (hlavně to platí pro čtvrtý a pátý stupeň) a to proto, že:

- ♦ od oběti lze těžko získat podrobnější a objektivní informace – a to především proto, že se oběti těžko mluví o tom, jak jí bylo ubližováno. Může ztratit poslední zbytky sebeúcty. Má strach z pomsty a někdy i ze zabití, nebo je zmanipulována agresorem či celou skupinou a nesmi „bonzovat“.
- ♦ agresori často úporně a vynalézavě lžou, používají falešné svědky a nutí oběti ke lhaní nebo odvolání výpovědi – agresori, a to i ti usvědčení, šikanování popírají. Promyšleně lžou a překrucují fakta. Jedna z nejběžnějších variant je to, že agresor celou situaci otočí a udělá ze sebe oběť. Lhaní agresorů je velmi těžké odhalit.
- ♦ ostatní členové skupiny mají strach vypovídat – čím závažněji je skupina nemocná a čím víc žáků přijme normy šikanování, tím je to horší. Žáci mají strach, že by se sami mohli stát předmětem útoku agresorů. Jedna z největších chyb je, když učitel začne šikanu vyšetřovat přímo ve třídě a vyptává se jednotlivců před ostatními spolužáky. U pokročilých šikan se může neodborným vyptáváním obětí velice ublížit, nebo je vážně ohrozit na životě.
- ♦ někteří rodiče agresorů chrání své děti za každou cenu – rodiče většinou nedokážou přijmout fakt, že jejich dítě by dokázalo ublížit někomu slabšímu. Nezajímají je výsledky vyšetřování a svoje dítě brání všemi prostředky. Celou věc bagatelizují, věří jen svému dítěti, oběť je jim lhostejná. Pak se může stát, že škola musí dělat opatření bez dohody s rodiči. Také se stává, že někteří rodiče se naopak chovají k dítěti tvrdě a značně agresivně. Jen malá část rodičů spolupracuje. Setkání s rodiči by mělo probíhat jednotlivě, když by se setkali rodiče všech agresorů najednou, mohlo by se stát, že by se akorát vzájemně utvrdili v sebeklamu.

- ♦ někteří rodiče oběti se bojí spolupracovat při vyšetřování – rodiče oběti se bojí o své dítě, proto se může stát, že nechtějí potrestání agresorů. Stojí jen o to, aby se jejich dítě co nejdříve dostalo do jiné školy a aby nikdo nevěděl do jaké. Mají strach, že kdyby se agresori dozvěděli, kam bylo jejich dítě přerazeno, najdou si je znovu. To se může stát při neodborném zásahu. Pokud je šikana odborně vyšetřována, tak je zde hlavní zajištění bezpečnosti oběti. Chybou je nerespektování i absolutní respektování strachu rodičů. Pokud rodiče trvají na tajném odchodu, tak by jim měl být umožněn. Ale šikana v nakažené skupině musí být vyšetřena a provedena terapie, jinak hrozí, že si agresor najde jinou oběť.
- ♦ u některých typů pokročilých šikan pedagogové chrání vůdce agresorů a nevědomě brání vyšetřování – při pokročilém šikanování bývá agresor většinou sympatický jedinec. Dokáže s pedagogy velice dobře spolupracovat, vychází jim vstříc a plní jejich požadavky. Agresor bývá považován za výborného žáka a učitel si nedokáže představit, že zrovna on by mohl někomu ubližovat. Je chybou, že se pedagog nechá oklamat výborným chováním agresora a předem ho vyloučí jako možného pachatele. Někdy se dokonce pedagog obrátí na agresora s prosbou o pomoc při vyšetřování šikany (Kolář, 2000).

► Vlastní vyšetření

Pokud pedagog odhalí šikanu, musí počítat s tím, že musí mít dostatečný čas a prostor pro vyšetřování. Pokud se ji bude snažit vyřešit za jednu přestávku, tak je pravděpodobné, že napáchá víc škody než užitku.

Nestačí se také zabývat jen šikanovaným dítětem, ale stejnou pozornost musíme věnovat i dítěti, které šikanuje (Póthe, 1996).

Prvotní úkol vyšetřování je odhadnout závažnost onemocnění skupiny. Náročnost vyšetřování je především v požadavku na praktické znalosti skupinové dynamiky šikany a na užití speciálních diagnostických metod.

Odhadnout, jestli jde o počáteční stupně šikany nebo o pokročilé onemocnění může pedagog pomocí různých jevů ve skupině:

- ♦ chování oběti, spolupráce svědků, vztahy skupiny k oběti, celková atmosféra ve třídě,
- ♦ závažnost a častost agresivních projevů,

- ♦ doba, po kterou šikanování trvá,
- ♦ počet obětí a agresorů.

V žádném případě nezačínáme vyšetřování u podezřelých agresorů. Jednak se nic nedozvíme, ještě bychom si zničili všechny důkazy a mohli bychom i ohrozit zdraví obětí. Při vyšetřování je důležité, aby se zabránilo prozrazení toho, kdo o šikaně informoval.

Pokud pedagog pozná, že jde o pokročilé stádium, tzv. "**školní lynčování**", je nutný následující postup:

- ♦ překonání šoku pedagoga a bezprostřední záchrana oběti
- ♦ domluva pedagogů na spolupráci a postupu vyšetřování
- ♦ zabránění domluvě agresorů na křivé výpovědi
- ♦ pokračující pomoc a podpora oběti
- ♦ nahlášení policii
- ♦ vlastní vyšetřování (MŠMT č.j. 28275/2000-22, <http://www.sikana.org>).

Jak píše Kolář (2001), „lynčování“ je vždy forma pokročilé šikany, kdy se mučení oběti vymklo jakékoliv morálce a zábránám. Je to skupinové běsnění, kdy obyčejná třída lační po krvi a smrti své oběti. Jednou z častých variant bývá skupinové kopání do oběti. Přesto, že je to extrémní násilí, vyskytuje se velice často.

Pedagog, který nemá speciální výcvik, by měl zajistit ochranu oběti a obrátit se na odborníka. Neměl by se sám pouštět do vyšetřování pokročilé šikany (<http://www.sikana.org>).

MŠMT (č.j. 28 275/2000-22) pro vyšetřování šikany doporučuje strategii prováděnou v těchto pěti krocích:

- ♦ rozhovor s těmi, kteří na šikanování upozornili a s oběťmi,
- ♦ nalezení vhodných svědků,
- ♦ rozhovory se svědky (nikoli však konfrontace obětí a agresorů),
- ♦ zajištění ochrany obětí,
- ♦ rozhovor s agresory, či konfrontace mezi nimi (<http://www.sikana.org>).

Všechny kroky jsou nezbytné, žádný z nich se nemůže úplně vynechat. Tato strategie je univerzální a můžeme ji použít ve všech případech první pomoci.

U pokročilé šikany vyžaduje řešení odborné a psychologicky „tvrdé“ taktiky. Výslech musí být perfektně připraven, používají se zde metody z kriminalistického výslechu a speciální diagnostické metody, které jsou zaměřeny na vztahy a postoje žáků a na ověření pravdivosti jejich výpovědi. Je nutné mít zmapovaný skrytý život skupiny prostřednictvím speciálních sociometrických metod. Znalost skrytého života skupiny má velkou důležitost. Umožňuje zachránit oběti a částečně pedagogicky řešit onemocnění skupiny. Při dobré spolupráci se školou je iniciátor šikanování přeřazen na jinou školu a se skupinou se praktikuje léčba.

U počáteční šikany nejsou nutné speciální metody ani psychologická tvrdost. Zde je snahou, abychom vyšetřovaného zaskočili když není připraven. Oběti, svědky a informátory vyšetřujeme tak, aby o tom ostatní nevěděli. Tím je chráníme a ještě máme výhodu překvapení při vyšetřování agresorů.

► **Náprava**

I když je vyšetřování dokončeno, tak samo o sobě nemá vliv na změnu situace. Proto se musí přistoupit k nápravě. Snažíme se co nejrazantněji potlačit příznaky onemocnění skupiny, zastavit šikanu a zabezpečit ochranu obětí. Můžeme na to podle Koláře (2001) použít dvou následujících rozdílných metod.

1. Metoda vnějšího nátlaku

Její záměr spočívá v tom, že přinutíme trestem a strachem agresory k zastavení jejich agresivního chování. Je to ochrana skupiny jako celku. Tato metoda má tři součásti:

- ♦ individuální nebo komisionální rozhovor: u mírnějších podob šikany většinou stačí vyvinout pedagogický nátlak na agresora. U vážnějších případů je důležité nátlak uplatnit prostřednictvím komisionálního rozhovoru.

- ♦ oznámení o potrestání agresorů před celou třídou: tím se ostatní žáci přesvědčí, že pracovníci školy dokážou zajistit ochranu slabších a respektování kázeňských norem školy. Pedagog musí citlivě volit jednání se třídou.

- ♦ ochrana obětí: i když byli agresori potrestáni a šikana vyšetřena, může se znovu objevit. Pedagog by si měl domluvit osobní setkávání s obětí.

Dále pedagog může bezpečnost oběti posílit setkáváním s loajálními informátory, stanovením ochránců oběti, intenzivním sledováním situace, hovory s rodiči.

Čl. 5 Výchovná opatření

Pro potrestání agresorů lze užít následující **běžná výchovná opatření**:

- ♦ napomenutí a důtka třídního učitele, důtka ředitele, podmíněné vyloučení a vyloučení ze studia na střední škole,
- ♦ snížení známky z chování,
- ♦ převedení do jiné třídy, pracovní či výchovné skupiny,
- ♦ doporučení rodičům obětí i agresorů návštěvy v ambulantním oddělení střediska výchovné péče pro děti a mládež (dále SVP) nebo v nestátních organizacích majících obdobnou náplň činnosti jako SVP.

V mimořádných případech se užijí **další opatření**:

- ♦ doporučení rodičům na dobrovolné umístění dítěte do pobytového oddělení SVP, případně doporučení realizovat dobrovolný diagnostický pobyt žáka v příslušném diagnostickém ústavu,
- ♦ podání návrhu orgánu sociálně právní ochrany dítěte k zahájení řízení o nařízení předběžného opatření či ústavní výchovy s následným umístěním v diagnostickém ústavu,
- ♦ vyrozumění policejního orgánu, došlo-li k závažnějšímu případu šikanování (<http://www.sikana.org>, MŠMT č.j.: 28 275/2000-22).

2. Metoda usmíření

Tato metoda se snaží změnit vztahy mezi oběťmi a agresory k lepšímu. Lze použít u mírných forem šikan, kdy agresor je ochotný své chování změnit a oběti nehrozí další trauma. Pokud se pedagog rozhodne uplatnit tuto metodu, tak je velice důležitá:

- ♦ diagnostika (rozhovor s informátory a obětí, nalezení vhodných svědků, individuální rozhovory se svědky)
- ♦ rozhovor s obětí (vysvětlí se oběti, že možnost nápravy je potrestání nebo usmíření a co tyto možnosti znamenají. Pak spolu s obětí pedagog zvažuje, který způsob je vhodnější. Další krok následuje, pokud oběť souhlasí.)

♦ rozhovor s agresory (tím si ujasníme, jestli je agresor ochotný své chování změnit, jestli má schopnost empatie apod. Jestli se tato metoda použije, záleží na postoji agresora. Bohužel agresorů, u kterých se objeví lítost a snaha o polepšení, je málo.)

♦ společné setkání a hledání nápravy (kromě agresorů a oběti se tohoto setkání účastní podle potřeby i další žáci. Pedagog vysvětlí, že situace ve třídě není dobrá a je tedy potřeba náprava. Aby pochopili nepřijatelnost násilí i agrese, je dobré pro ně zařadit cvičení, které jim pomůže ponořit se do problému (příloha 8). Pak následuje omluva a usmíření s obětí. Celá skupina hledá cestu, jak situaci zlepšit. Návrhy postupně předkládají všichni. Na závěr se shrnou návrhy a průběh usmíření, domluví si setkání za určitou dobu. Po této stanovené době se opět potkají a posoudí situaci.

2 CÍLE, ÚKOLY A HYPOTÉZY PRÁCE

2.1 CÍLE PRÁCE

Cílem naší práce bylo zjistit aktuální stav šikany u žáků staršího školního věku na vybraných školách v okrese Brno – venkov.

Dílčím cílem bylo zjišťování rozdílu k postoji šikanování mezi pohlavími. K tomu, abychom mohli splnit cíle práce, jsme si stanovili hypotézy práce a úkoly práce.

2.2 HYPOTÉZY PRÁCE

Ke splnění cíle práce jsme si stanovili následující hypotézy:

H1: současná globalizace s sebou přináší i negativní jevy, mezi než patří šikana.

Předpokládáme, že u žáků staršího školního věku existuje prokazatelná šikana.

H2: na víceletá gymnázia je prováděn přísný výběr studentů s vysokou osobnostní úrovní. Předpokládáme, že u studentů nižších ročníků víceletého gymnázia bude výskyt šikany nižší, než u žáků II. stupně základní školy.

H3: šikana je více přisuzována mužskému pohlaví. Předpokládáme, že ve výzkumném souboru bude více prokazatelná šikana u chlapců.

H4: školní prostředí je často spojováno se šikanováním. Předpokládáme, že u žáků staršího školního věku se ve školním prostředí projeví šikana více, než v prostředí mimoškolním.

2.3 ÚKOLY PRÁCE

Ke splnění cílů práce a hypotéz práce jsme si stanovili následující úkoly:

1. prostudovat odbornou literaturu týkající se dané problematiky.
2. sestavit anonymní dotazník na výzkum šikany pro žáky staršího školního věku.
3. vybrat pomocí náhodného výběru testované soubory žáků staršího školního věku.

4. provést dotazníkové šetření.
5. vyhodnotit získané výsledky.
6. ze získaných výsledků sestavit závěry pro teorii a pro praxi.

3 METODIKA PRÁCE

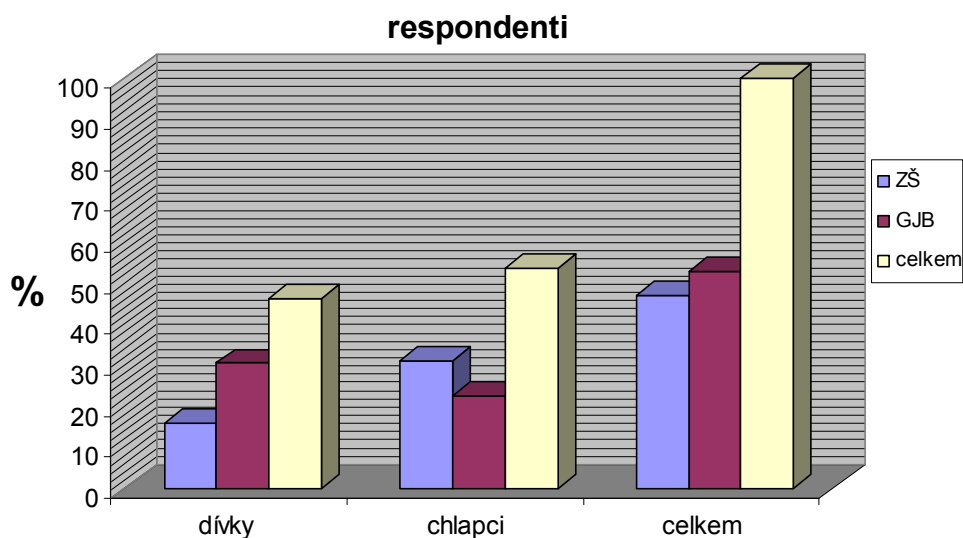
3.1 POPIS ZKOUMANÝCH SOUBORŮ

► ZŠ VLADIMÍRA MENŠÍKA

Základní škola V. Menšíka je umístěna v centru města ve dvou budovách (pro I. a II. stupeň), které jsou cca. 300 metrů od sebe. My jsme svůj výzkum prováděli v budově pro II. stupeň. Tato budova vypadá zvenku příjemně, ale uvnitř je tmavá, pro návštěvníka nepřehledná. Na chodbách je málo vystavených prací žáků. Stěny jsou většinou holé a otlučené. Škola nemá vlastní tělocvičnu a na hodiny tělesné výchovy chodí do sportovní haly, která je od školy daleko. V této škole jsme se zaměřili na žáky 7. a 8. tříd, celkově jsme provedli dotazníkové šetření u 71 žáků (tab. 1).

Tabulka 1: Počet zkoumaných osob na vybraných školách

	Chlapci	Dívky	Celkem
ZŠ	47	24	71
GJB	34	46	80
Celkem	81	70	151

Obr. 1: Počet respondentů na ZŠ a GJB

POPIS TŘÍD RESPONDENTŮ

(podle třídních a vyučujících učitelů ve vybrané třídě)

► 7B

Prospěchově podprůměrná třída. V této třídě je početní převaha chlapců. Dívky v této třídě jsou pracovitě, ale chlapci je neustále vyrušují a nenechají je v klidu pracovat. Proto se dívky nudí a nejsou rády, že musí navštěvovat zrovna tuto třídu. Čtyři chlapci zde mají výrazné kázeňské i prospěchové problémy. K těmto chlapcům se přidávají čas od času i ostatní. Chlapci jsou dobrý kolektiv, ale dívky se od nich distancují.

► 7A

Velice problémová třída. Neustále se zde řeší kázeňské problémy, prospěchově je tato třída průměrná. Tři žáci neustále navštěvují pedagogicko-psychologické poradny a jeden z nich se v době našeho výzkumu zrovna vrátil z diagnostického ústavu. Rodiče, až na jednu maminku, málo kdy spolupracují. Jedna dívka pochází z velice špatných rodinných poměrů, což se výrazně projevuje v jejích postojích a vztazích k ostatním spolužákům.

► 8B

Tato třída nemá vážné kázeňské ani prospěchové problémy. Žáci jsou dobrý kolektiv. Jsou vstřícní k učitelům. Když se vyskytne nějaký problém jsou ochotni ho společně se spolužáky a učiteli řešit.

► 8A

Tato třída je velice špatný kolektiv. Děvčata se mezi sebou nesnášejí. Nejsou ochotny spolupracovat téměř na ničem. I chlapci jsou spíše rozděleni do skupinek. Za poslední tři roky z této třídy odešli dva žáci na jinou školu.

► GYMNÁZIUM JANA BLAHOSLAVA

Gymnázium je umístěno na periferii města. Budova gymnázia je nově rekonstruována. Interiér budovy je moderní, na zdech ve vestibulu

a v mezipatrech jsou namalovány obrazy od učitelky výtvarné výchovy. Na chodbách jsou vystaveny práce studentů a studentek. Také třídy a laboratoře mají nové vybavení. Nejmodernější a nově vybavená je učebna informačních technologií. Škola má vlastní tělocvičnu a nové atletické hřiště, ale pomůcek pro tělesnou výchovu je málo a jen ty nejzákladnější.

V této škole jsme se zaměřili na žáky 7. 8. a 9. tříd. Celkově jsme provedli dotazníkové šetření u 80. žáků (tab.1, obr.1).

POPIS TŘÍD RESPONDENTŮ

(podle třídních a vyučujících učitelů ve vybrané třídě)

►4A

Třída má dobrý prospěch a nemá žádné výrazné kázeňské problémy. Tato třída není jednotný kolektiv, převažují spíš menší skupinky. Žáci se ale vzájemně respektují, proto tato třída působí velice příjemně. Při vyplňování dotazníku čtyři žáci prvních pár minut vyrušovali, ale až začali pracovat, tak pracovali soustředěně a každý sám.

►3A

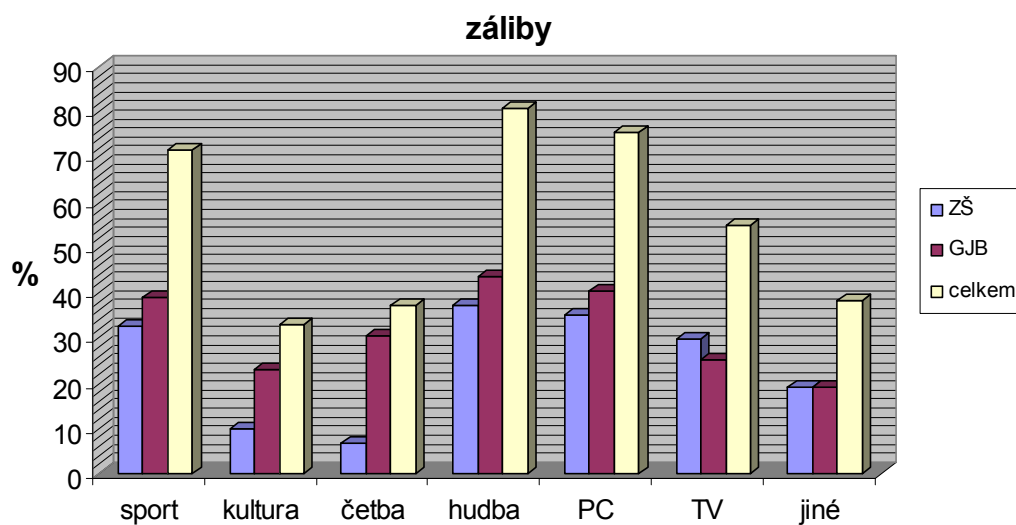
Velice tichá a nenápadná třída. Žádné problémy s chováním, prospěchový průměr. Po rozdání dotazníků žáci hned bez dotazů začali pracovat. Hned po vyplnění dotazníky vrátili a tiše čekali, až své dotazníky odevzdají i ostatní spolužáci.

►2A

Tato třída má problémy s učením a vzdorem při plnění úkolů. Je velice těžké žáky něčím zaujmout a motivovat je.

Řeší se i kázeňské problémy. Jsou to ale spíše opakované problémy těch stejných žáků. Jako poslední byla udělena důtka za napadení spolužáka.

► ZÁLIBY RESPONDENTŮ

Obr. 2: Záliby respondentů na ZŠ a GJB

Pod možností “jiné“, jako nejčastější záliby 9 respondentů napsalo kamarády, 5 respondentů zvířata a stejný počet tanec. 4x byl zmíněn skateboard, 3x ruční práce, jízda na motorce, plavání, kreslení. Ostatní udávané záliby (tab. 2).

Tabulka 2: Ostatní uváděné záliby

Ot.č.2: Moje záliby jsou:	ZŠ	GJB	Σ				
Biologie	1	1	2	Sběr papírů od cukroví		1	1
Kamarádi	5	4	9	Auta		1	1
Ruční práce, tvoř.dílna	1	2	3	Playstation		1	1
Zvířata	3	2	5	Numismatika		1	1
Jízda na motorce	3		3	Výtvarná výchova		1	1
Skateboard	4		4	Skauting		1	1
Rybaření	1		1	Modelářství		1	1
Posezení s přáteli	1		1	Návštěva hradů a zámků		1	1
Plavání	3		3	Posmrtný život		1	1
Zpěv	1	1	2	BMX		1	1
Tanec	2	3	5	Angličtina		2	2
Kreslení	1	2	3	Italština		1	1
Jízda na koni	1		1	Příroda		1	1
Dramatický kroužek		1	1	Kolo	1		1
In-line brusle	1	1	2	Mobilní telefon	1		1

3.2 ORGANIZACE PRÁCE

Celá práce proběhla v období prosinec 2005 – duben 2007. Práci jsme si rozvrhli do několika na sebe navazujících etap:

- ♦ prosinec 2005 – červenec 2006: prostudování odborné literatury týkající se dané problematiky.
- ♦ srpen 2006 – září 2006: sestavit anonymní dotazník na výzkum šikany pro žáky staršího školního věku.
- ♦ říjen 2006: vybrat pomocí náhodného výběru testované soubory žáků staršího školního věku.
- ♦ listopad 2006: provést dotazníkové šetření. Dotazníkové šetření prováděla jedna a tatáž osoba se stejnými instrukcemi.
- ♦ prosinec 2006 – leden 2007: vyhodnotit získané výsledky.
- ♦ leden 2007 – duben 2007: ze získaných výsledků sestavit závěry pro teorii a pro praxi.

3.3 METODIKA PRÁCE

Aktuální stav šikany u žáků staršího školního věku jsme zjišťovali na vybraných školách pomocí nestandardizovaného dotazníku: „Anonymní dotazník pro výzkum šikany“ (příloha 9).

Pokyny pro vyplnění byly pro všechny respondenty stejné, vysvětleny jednou a toutéž osobou, která byla po celou dobu vyplňování dotazníku přítomna a připravena zodpovědět všechny případné otázky i během vyplňování.

Dotazník jsme sestavili do čtyř na sebe navazujících okruhů. Obsahuje 31 otázek, čas na vyplnění je 15-20 minut. Otázky 9. 23. a 31. jsou otevřené, otázky 2. 14. 18. 24. jsou polootevřené. Ostatní otázky jsou uzavřené.

První dvě otázky zjišťují zájmy a pohlaví respondentů.

Otázky 3-10 jsou zaměřeny na klima třídy a školy. Zajímá nás, jestli se žáci do školy těší, zda jsou ve třídě dobrý kolektiv, jestli ve škole mají dobrého kamaráda nebo se jim naopak s někým ve třídě kamarádit nechce.

Otázky 11-20 zjišťují obecně, jestli se už respondenti setkali na jejich škole někdy se šikanou. Dotazujeme se, jestli si myslí, že šikana na jejich škole existuje, komu,

jak často a kde se ubližuje (ubližovalo), kdo je (byl) nejčastěji agresorem, jestli o šikaně ví učitelé a jestli někdy respondenti šikanu někde oznámili.

Otázky 21-28 zjišťují, jestli bylo (je) ubližováno přímo respondentovi. Pokud ano, tak se ptáme, kdo jim ublížil (ubližuje), jak často se to dělo (děje), jestli jim někdo pomohl a komu šikanu oznámili.

Otázky 29-31 jsou orientovány na agresivitu žáků, zajímá nás, jestli měl respondent někdy důvod napadnout svého spolužáka. A pokud mu ublížil, tak jak, kolikrát, proč to udělal a jestli mu to přineslo nějaké uspokojení.

4 ZÍSKANÉ VÝSLEDKY A JEJICH INTERPRETACE

Na „Anonymní dotazník na výzkum šikany“ odpovídalo 151 respondentů, ze ZŠ Vladimíra Menšíka a z Gymnázia Jana Blahoslava.

Po vyhodnocení dotazníků jsme zjistili tyto výsledky:

V otázkách zaměřených na klima třídy a školy, 94,70% žáků uvedlo, že se cítí dobře ve škole, kterou navštěvují, 1,32% na tuto otázku neodpovědělo. Přesto se 86,09% dotázaným stává, že se do školy netěší.

Stejný počet žáků, tedy 86,09% je spokojených, že patří do třídy, kterou právě navštěvují a ne do nějaké jiné.

Na otázku jestli jsou žáci ve třídě dobrý kolektiv, jich 65,56% odpovědělo kladně. 33,11% odpovědělo, že ve třídě nejsou dobrý kolektiv a 1,32% neodpovědělo vůbec.

Ve třídě má 97,35% respondentů alespoň jednoho dobrého kamaráda, 2,65% nemá ve třídě ani jednoho a více než polovina dotázaných (54,30%) uvedlo, že je v jejich třídě někdo, s kým by se nikdy nechtěli kamarádit. Jako důvod bylo nejčastěji udáváno špatné nebo odlišné chování spolužáka a nepochopení si se spolužákem (tab. 3).

Tabulka 3: Důvod neoblíbenosti některých žáků

Ot.č.9: Vypiš prosím proč?	ZŠ	GJB	Σ
Je mi nesympatický, nesedí mi, nemáme spolu nic společného		14	14
Kvůli chování (chová se špatně, pomateně...)	9	5	14
Protože je... (divný, vadný, agresivní, debil, protivný...)	4	3	7
Protože kouří (i marihuanu)	6		6
Nadává spolužákům, nenechá je na pokoji	5		5
Konkrétní jména	2		2
Předvádí se	1		1
Pomlouvá	1		1
Podlézá učitelům, žaluje		1	1

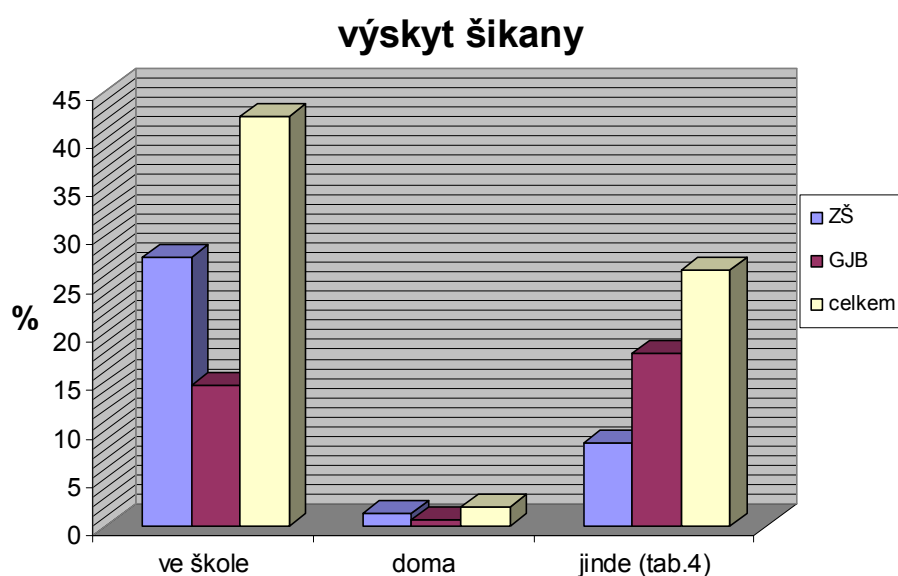
Svou pozici ve třídě žáci hodnotili následovně: 11,26% si o sobě myslí, že je vždy v centru všeho dění ve třídě. 77,48% ví, co se ve třídě děje, ale účastní se občas.

5,96% není o dění ve třídě informováno, 4,64% dění ve třídě nezajímá, 0,66% respondentů neodpovědělo.

U otázek zaměřených na výskyt šikany na škole 65,56% žáků uvedlo, že si myslí, že existuje na jejich škole šikana a téměř stejný počet (62,91%) v dotazníku vyplnilo, že by si učitelé šikany na škole všimli a 33,11%, že by si učitelé šikany nevšimli. 3,97% respondentů neodpovědělo.

74,17% žáků odpovědělo, že je dobrý nápad svěřit se nějakému učiteli. Naopak 23,84% si to nemyslí a 1,99% žáků neopovědělo vůbec.

35,76% dotazovaných nikdy neviděli nikomu ubližovat. Kde se nejčastěji se šikanou setkali ostatní žáci je uvedeno na obr. 3.

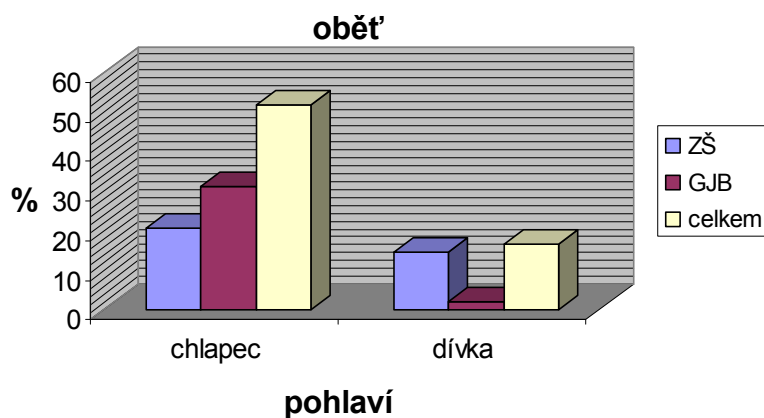
obr. 3: Nejčastější výskyt šikany

Tabulka 4: Ostatní místa výskytu šikany

Ot.č.14: Viděl(a) jsi někdy někoho někomu ubližovat? (napiš kde)	ZŠ	GJB	Σ
Venku	8	14	22
V hospodě	1		1
Před školou	2		2
V tělocviku	2		2
Jídelna		1	1
Autobusové nádraží		1	1
Na ZŠ		10	10
V zájmovém útvaru		1	1

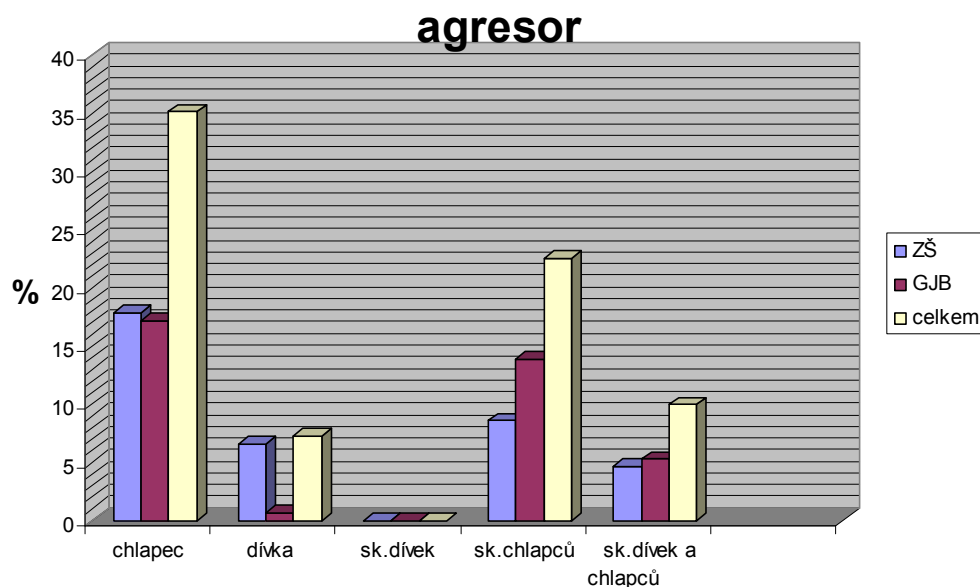
39,74% respondentů neví, jestli šikana probíhala pravidelně, 17,88% odpovědělo že jen jednou a 7,28% napsalo, že viděli někomu ubližovat vícekrát.

Ten, komu bylo či je ubližováno, byl v 51,66% chlapec a v 16,56% dívka (obr. 4).

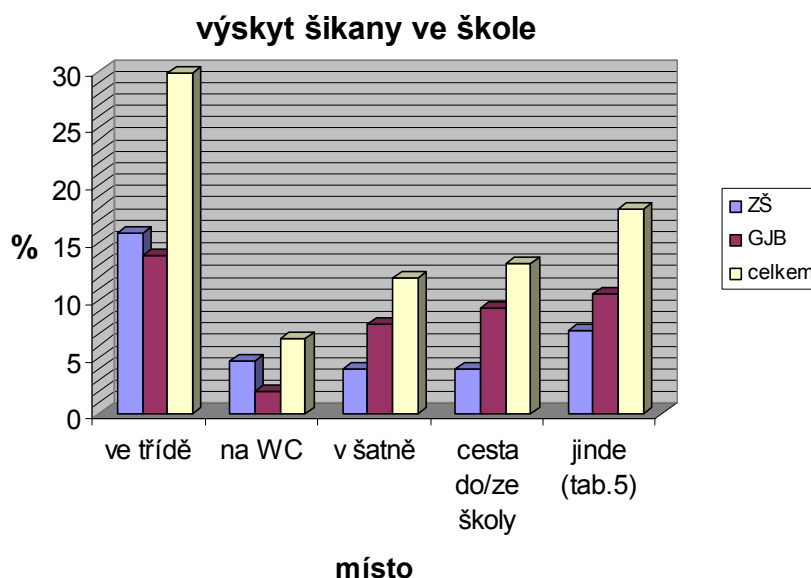
obr. 4: Nejčastější oběti podle pohlaví

Agresor, který oběti ubližoval byl v 35,10% případů chlapec, v 22,52% skupina chlapců, v 9,93% skupina chlapců a dívek, v 7,28% dívka a ani jednou skupina dívek. (obr. 5)

obr. 5: Sklony k agresi u dívek, chlapců a skupin

Nejčastější místa, kde k šikaně dochází, jsou ve škole: třída (29,80%), šatna (11,92%), WC (6,62%). 13,25% respondentů se s šikanou setkala na cestě do školy a ze školy a 17,88% někde jinde (tab. 5).

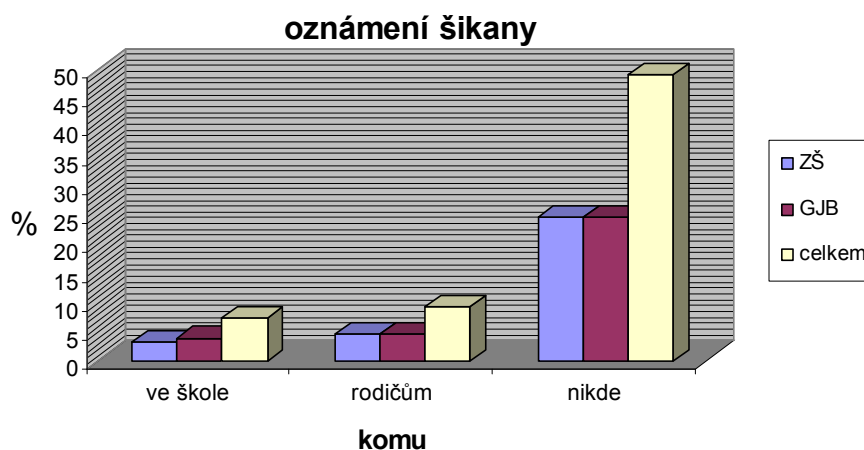
obr. 6: Nejčastější místa výskytu šikany ve škole

Tabulka 5: Ostatní uvedená místa výskytu šikany

Ot.č. 18: Kde se to stalo?	ZŠ	GJB	Σ
Venku	4	8	12
Ve skateparku		1	1
V jídelně		2	2
V autobuse		1	1
Na chodbě	3	2	5
Na autobusovém nádraží		1	1
V zájmovém útvaru		1	1
V tělocviku	4		4

29,8% dotazovaných odpovědělo, že měl některý ze spolužáků snahu oběti pomoci, 34,44% napsalo, že nikdo snahu pomoci neměl.

49,01% respondentů šikanu nikomu neoznámilo, pouze 9,27% žáků oznámilo šikanu rodičům a 7,28% oznámilo šikanu ve škole (obr. 7).

obr. 7: Rozdíly v oznámení šikany rodičům, ve škole a nikde

V následujících otázkách jsem se dotazovali respondentů, jestli ublížil (ubližuje) někdo jim.

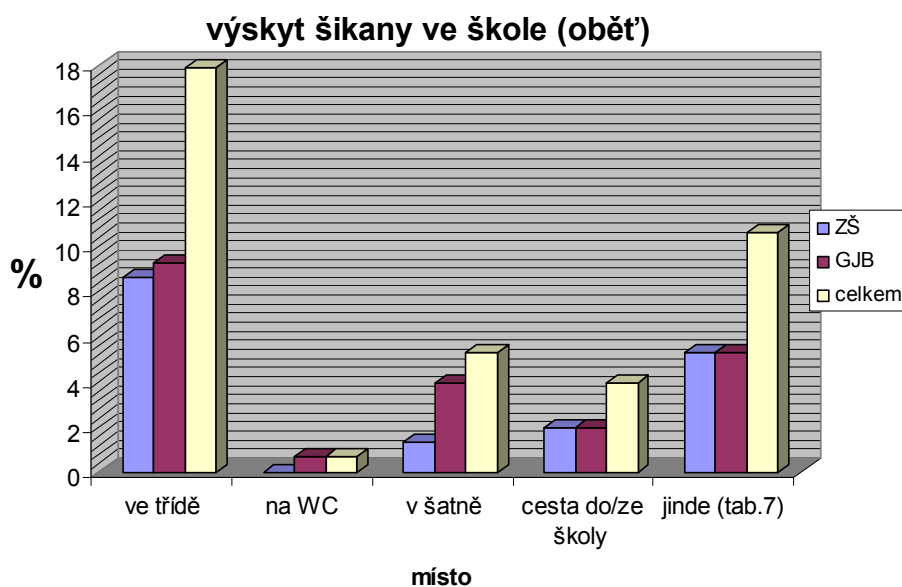
26,49% žáků přiznává, že někdy bylo ublíženo přímo jim. 73,51% napsalo, že jim nikdy nikdo neublížil.

Ve většině případů těm, kterým bylo ublíženo, se to stalo jen párkrát, nebo to byla jednorázová záležitost, ale v několika případech se objevila i pravidelná šikana (tab. 6).

Tabulka 6: Pravidelnost šikanování oběti

Ot.č.23: Jak často ti ubližoval(a) (ubližuje)	ZŠ	GJB	Σ
Jednou	4	2	6
Dvakrát	1	1	2
Třikrát	1		1
Každý den	2	1	3
Každý druhý den		2	2
Týden	1		1
Párkrát	4	3	7
Občas	2		2
Podle nálady	1		1
Různě	1		1
Velmi často		3	3
Dříve častěji		1	1
Kdykoliv jsme se potkali		1	1

Místo, kde nejčastěji k šikaně docházelo (dochází), je v 17,88% třída, 5,30% respondentů udává šatnu, 3,97% cestu do školy a ze školy, WC 0,66% a 10,66% bylo ublíženo jinde. (obr. 8)

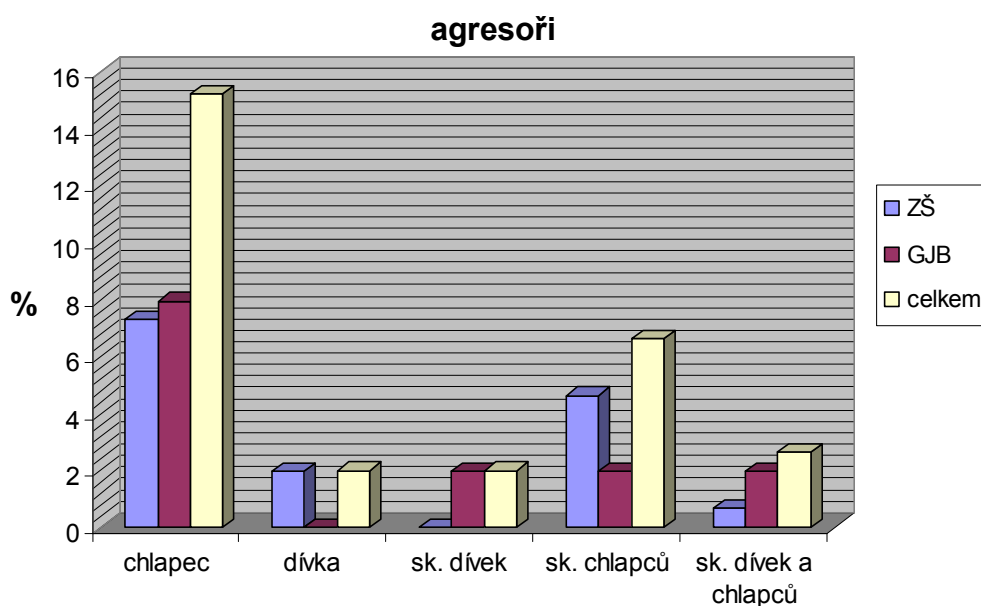

obr. 8: Nejčastější místa výskytu šikany na školách

Tabulka 7: Ostatní uváděná místa výskytu šikany

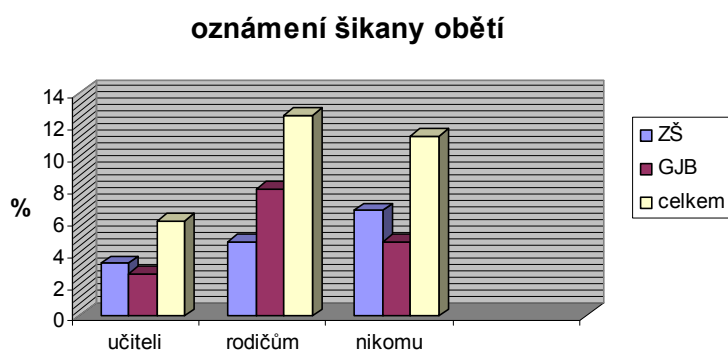
Ot.č.24: Kde se to stalo?	ZŠ	GJB	Σ
V kině	2		2
Na chodbě	1	4	5
V tělocviku	1		1
Venku	4	1	5
V jídelně		2	2

Ten, kdo obětím ubližoval, byl v 15,23% chlapec, v 6,62% skupina chlapců. 2,65% respondentů napsalo, že jim ublížila skupina dívek a chlapců. 1,99% ublížila dívka a stejnému počtu (1,99%) skupina dívek (obr. 9).

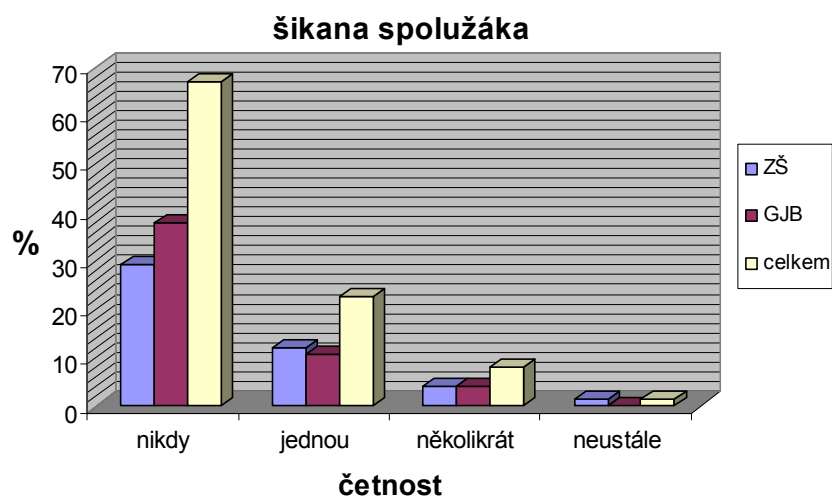
obr. 9: Rozdíly v agresivním chování u dívek a chlapců

17,22% uvedlo, že při tom, když jim bylo ubližováno, někdo byl. 9,27% napsalo, že u toho nebyl nikdo. Ale jen 5,30% někdo pomohl, 20,53% nepomohl nikdo. Respondenti šikanu, která se bezprostředně stala jim v 11,26% neohlásili nikde, 12,58% to ohlásilo rodičům a 5,96% učitelům (obr. 10).

obr. 10: Oznámení o šikaně učitelům nebo rodičům přímo oběťmi šikany

V posledních třech otázkách jsme se ptali respondentů, jestli měli oni sami důvod někomu ublížit. 66, 89% uvedlo, že nikdy, 22, 52% jednou, 7,95% několikrát a 1,32% neustále (obr. 11).

obr. 11: Projevy agresivního chování u žáků

11,92% přiznává, že jim napadení spolužáka přineslo nějaké uspokojení. 19,87% to žádné uspokojení nepřineslo.

Důvody, proč to udělali, byly nejčastěji proto, že je spolužák něčím „naštval“ nebo je vyprovokoval. Jako další byly uváděny důvody jako pomsta, vztek, hádka. Tři žáci dokonce přiznali, že to udělali jen pro potěšení (tab. 8).

Tabulka 8: Důvody pro napadení spolužáka

Ot.č 31: Proč jsi to udělal(a)?	ZŠ	GJB	Σ
Odplata, pomsta	2	5	7
Štval mě, vytočil, vyprovokoval mě	10	3	13
Posmíval se mi, ústně mě napadal	4	2	6
Ze vzteku	1	1	2
Pohádali jsme se	1		1
Bylo to nutné, říkal si o to...	1	3	4
Pobavení, zábava	1	2	3
Přebral mi holku	1		1
Dělali to i ostatní		1	1
Aby byl ve třídě klid		1	1

Tabulkové vyhodnocení získaných výsledků ze ZŠ, GJB a celkové výsledky (příloha 10).

5 Diskuse

► Teoretická část

Při studiu literatury a psaní teoretické části týkající se dané problematiky jsme zjistili, že literatury, internetových stránek i článků na téma šikany, agresivity dětí a násilí na školách je velké množství. Knihy s tímto tématem jsou také dobře dostupné, protože je to aktuální téma, zajímavé nejen pro pedagogy, psychology apod., ale i pro širokou veřejnost. Proto jsou tyto knihy součástí téměř každé knihovny či studovny.

Jelikož se tato práce zabývá výzkumem šikany na českých školách, zaměřili jsme se především na české zdroje. Od zahraničních autorů jsme čerpali také, protože některé problémy týkající se obecně vztahů mezi dětmi a šikany jsou ve všech školách stejné a nezáleží na tom, jestli je škola v České republice nebo v zahraničí. Na první pohled se zdálo, že problematika šikany je v odborné literatuře dostatečně zpracována. Bohužel většina českých autorů přejímá teorii šikany od předních českých odborníků na šikanu Michala Koláře a Pavla Říčana. Především na Koláře najdeme odkazy téměř v každé knize nebo článku týkajících se šikany.

Existuje i velké množství internetových stránek, které se zabývají šikanou. Použili jsme ty zdroje, které se zabývají šikanou na českých školách a příspěvky do nich píší čeští psychologové a sociologové, kteří mají zkušenosti s prací s dětmi.

Z dokumentů jsme použili Ústavu ČR a jako velmi důležitý materiál považují metodický pokyn ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT), k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže č.j. 14 514/2000-51. Tento program se zaměřuje na celou škálu sociálně patologických jevů. Mimo jiné i na šikanu (pokyn MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení č.j. 28 275/2000-22.), kterou označuje za jeden z vážných negativních jevů ve školách školských zařízeních.

Za velice důležité považujeme také to, že školy, i když jich zatím není mnoho, přestávají být k tomuto problému lhostejné. Další vzdělávání pedagogů je nezbytné proto, aby se šikana začala z našich škol postupně vytrácet.

► Výzkumná část

Pro náš výzkum šikany na školách byly vybrány základní školy Vladimíra Menšíka, T.G. Masaryka a nižší stupeň Gymnázia Jana Blahoslava. Všechny tyto školy jsou v malém městě v okrese Brno – venkov.

Šetření jsme prováděli pomocí anonymního dotazníku na výzkum šikany sestaveného pro žáky staršího školního věku.

Dotazník jsme sestavili do čtyřech na sebe navazujících okruhů. Obsahuje 31 otázek a vyplnění dotazníku trvá 15-20min.

V prvních dvou otázkách zjišťujeme pohlaví a zájmy respondentů.

Otázky 3-10 jsou zaměřeny na klima třídy a školy. Otázky 11-20 zjišťují, jestli se už žáci setkali někdy se šikanou. Otázky 21-28 se dotazují, jestli někdy ublížil někdo přímo jim a v otázkách 29-31 jsme se zaměřili na agresivitu žáků. Zajímalo nás, kolik žáků mělo někdy důvod někomu ublížit.

Po sestavení dotazníku jsme dotazník nechali ověřit skupině šesti dětí, abychom zjistili, jestli dotazník není pro žáky moc dlouhý a jestli je srozumitelný.

S hotovým a ověřeným dotazníkem jsme navštívili ředitele vybraných škol. Vysvětlili jsme, že jde o výzkum šikany za účelem zpracování výsledků do diplomové práce s prosbou, jestli by bylo možné dát dotazník jejich žákům.

Na ZŠ Vladimíra Menšíka a na Gymnáziu Jana Blahoslava jsme si hned domluvili termín, kdy bude možné dotazníky žákům rozdat. Na ZŠ T.G. Masaryka jsme se bohužel setkali s nepochopením. Nejprve jsme hledali jinou alternativu, protože jsme nevěděli, kolik žáků nám vyplní dotazník na ostatních dvou školách, ale po vyplnění dotazníků jsme zjistili, že výsledků budeme mít dostatek.

Dotazníkové šetření v jednotlivých třídách prováděla jedna a tatáž osoba se stejnými instrukcemi. Tyto instrukce byly žákům ústně vysvětleny před rozdělením dotazníků. V případě, že by něčemu žáci nerozuměli, měli možnost si kdykoliv během vyplňování žádat vysvětlení. Učitel, pokud byl přítomen, nesměl do vyplňování nijak zasahovat.

Již při vyplňování byl znatelný rozdíl mezi žáky na gymnáziu a na základní škole. Na obou školách žáci dopředu věděli, v který den a kterou vyučovací hodinu

budou dotazník vyplňovat. Přesto na základní škole náš vstup do třídy způsobil značný rozruch. Žáci na gymnáziu se chovali tak, jak kdyby tam nevstoupil vůbec nikdo cizí.

Na gymnáziu, včetně instrukcí k vyplnění, byly dotazníky v každé třídě do patnácti minut v tichosti vyplněny téměř bez dotazů. Na ŽŠ to žákům trvalo o něco déle a to hlavně proto, že se nesoustředili na práci, neustále někdo vyrušoval a během vyplňování měli i více dotazů než na gymnáziu. Tyto dotazy se netýkaly ani tak problému s vyplněním dotazníků ale spíš nepochopení obsahu. Překvapivé bylo, že dítě v sedmé třídě neví, co znamená např. třídní kolektiv.

Po každé hodině následoval rozhovor s vyučujícím nebo třídním učitelem. Zajímalo nás, jaké jsou zkoumané třídy v běžném vyučovacím procesu, jaký je prospěch žáků, jestli mají kázeňské problémy, jaký jsou kolektiv, jestli už někdy řešili v těchto třídách šikanu apod. Díky těmto rozhovorům s učiteli jsme se dozvěděli další informace o škole, třídách i jednotlivých žácích. Učitelé na základní škole potvrdili, že pracovat s některými žáky je velice obtížné. Obsah velkého počtu vyučovacích hodin je vyplněn neustálým uklidňováním žáků. Také přiznali, že tyto problémy se začínají projevovat hlavně na II. stupni, kdy většina nejlepších žáků odejde na gymnázium. Samozřejmě i na gymnáziu řeší problémy s chováním a to většinou těch stejných žáků. Ovšem zde si studenti dobře uvědomují, že mohou být ze školy vyloučení. A to v našem případě zpět na základní školu.

Vyhodnocení získaných výsledků bylo nejobtížnější z celé výzkumné části a to díky otevřeným otázkám. Všechny odpovědi byly nejprve vyhodnoceny tabulkově a to pro každou školu zvlášť (příloha 10). Otevřené otázky byly vyhodnoceny do samostatných tabulek. Vyhodnotit otevřené otázky bylo dost obtížné, protože co žák, to jiná formulace odpovědi. Nejdříve jsme tedy museli vypsát přesně všechny odpovědi a do tabulek jsme je zařazovali do celků podle obsahu. Např. chová se špatně, chová se pomateně, neumí se chovat..., jsme do tabulky s důvody, proč jsou někteří žáci neoblíbení a proč s nimi respondent nechce kamarádit napsali pouze „kvůli chování“ a počet žáků, kteří takto odpověděli. Tímto způsobem se nám podařilo zaznamenat v přijatelném rozsahu všechny odpovědi.

Ze získaných výsledků jsme sestavili závěry pro teorii a pro praxi.

Díky tomu, že pojem šikana se dostává pořád více do podvědomí široké veřejnosti jsou prováděny stále nové výzkumy na školách.

Myslím, že pomocí těchto výzkumů se opravdu potvrdí, že šikana je v menší či větší míře opravdu všude.

6. ZÁVĚRY

6.1 Závěry pro teorii

Cílem naší práce bylo zjistit aktuální stav šikany u žáků staršího školního věku na vybraných školách.

Dílčím cílem bylo zjišťování rozdílu k postoji šikanování mezi pohlavími. Cíle práce byly splněny, hypotézy ověřeny a dospěli jsme k následujícím závěrům:

H1: současná globalizace s sebou přináší i negativní jevy, mezi než patří šikana. Předpokládáme, že u žáků staršího školního věku existuje prokazatelná šikana.

Na všech oslovených školách jsme zjistili šikanu u žáků staršího školního věku. Pouze 35,76% dotazovaných nevidělo nikdy nikomu ubližovat.

Hypotéza se potvrdila.

H2: na víceletá gymnázia je prováděn přísný výběr studentů s vysokou osobnostní úrovní. Předpokládáme, že u studentů nižších ročníků víceletého gymnázia bude výskyt šikany nižší, než u žáků II. stupně základní školy.

Se šikanou ve škole, se na gymnáziu setkalo 27,5% respondentů a na základní škole 59,15% respondentů. Na nižším stupni gymnázia je tedy výskyt šikany nižší než u žáků II. stupně základní školy.

Hypotéza se potvrdila

H3: šikana je více přisuzována mužskému pohlaví. Předpokládáme, že ve výzkumném souboru bude více prokazatelná šikana u chlapců.

Při dotazníkovém šetření se v odpovědích na otázky týkající se aktérů šikany prokázalo, že nejčastějšími oběťmi i agresory jsou chlapci.

Hypotéza se potvrdila

H4: školní prostředí je často spojováno se šikanováním. Předpokládáme, že u žáků staršího školního věku se ve školním prostředí projeví šikana více, než v prostředí mimoškolním.

Žáci staršího školního věku se s projevy šikany setkávají ve školním prostředí častěji než mimo školu. Ve školním prostředí se s šikanou setkala 42,4% respondentů a v mimoškolním prostředí 28,4% respondentů.

Hypotéza se potvrdila

6.2 Závěry pro praxi

Touto prací jsme se snažili přiblížit problém šikany na školách. Naším záměrem bylo ukázat, jak šikana dokáže být nebezpečná a jak moc ubližuje nejen oběti, ale i skupině, ve které se vyskytuje a v neposlední řadě má negativní dopady i na agresora.

Velice důležitá jak v prevenci, tak v řešení a nápravě šikany je úloha celé školy a pedagogů. Dnes už existují různé semináře a kurzy, kde se pedagog může o šikaně dozvědět vše potřebné.

Je důležité, aby si pedagogové připustili možnost, že šikana existuje a dokázali si poradit se situacemi spojenými se šikanou. Každý pedagog by si měl uvědomit, že oběti šikany se může stát opravdu kdokoli a agresorem může být i ten nejsympatičtější a nejsvědomitější žák. I když se nejspíš nikdy nepodaří šikanu úplně odstranit, tak je úlohou učitele jí co nejlépe předcházet, dívat se kolem sebe a být připraven podat pomocnou ruku. Prevence je velice důležitá a účinnější pro vztahy ve skupině než následná náprava. Učitel by se měl naučit jak pracovat se skupinou, nebát se téma šikany zařazovat do vyučovacích hodin pomocí různých aktivit. Dítě do školy chodit musí a stráví zde hodně času. Když se ve škole necítí dlouhodobě dobře, musí se to projevit na jeho zdraví. Proto je důležité, aby děti věděly, že škola jim musí zajistit bezpečnost, že si nemusí nechat ubližovat, a že se mají kam obrátit. Myslíme, že pokud děti budou mít v podvědomí, že šikana se na jejich škole tolerovat nebude, budou se cítit bezpečněji a agresori si obtěžování spolužáků rozmyslí.

Za poslední roky došlo k mnoha výzkumům na školách, které potvrdily, že šikana je sice rozšířený problém, ale zároveň odkrytí tohoto problému umožnilo její řešení. Dnes víme, že i když je to obtížné, tak šikana se řešit dá!

RESUMÉ

Diplomová práce se zabývá problematikou šikanování na školách u dětí staršího školního věku. Je rozdělena na část teoretickou a výzkumnou.

Obsahem práce v teoretické části je seznámení s pojmem šikana. Analyzuje její vznik, jaké jsou její příčiny a projevy, jak se řeší a jak jí předcházet.

V empirické části jsme pomocí dotazníkového šetření zjišťovali výskyt šikany na vybraných školách. Bylo zjištěno, že šikana se skutečně vyskytuje mezi žáky staršího školního věku na všech vybraných školách.

SUMMARY

This thesis deals with problems of the chicane at schools by children of older pupilage. It is divided into the teoretical and the practical part with the research.

The subject of the teoretical part is the identification of the term chicane. We analyse the origin of the chicane, its causers and its demonstration, how to solve this problem and how to prevent it.

In the empirical part we found out the occurence of the chicane at chosen schools through the questionnaire. The chicane was really found to occur by children of older pupilage at all chosen schools.

7 LITERATURA

1. Antier, E. *Agresivita dětí*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 104 s. ISBN 80-7178-808-2
2. Bendl, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. 1. vyd. Praha: ISV, 2003. 197 s. ISBN 80-86642-08-9.
3. Bourcet, S., Gravillonová, I. *Šikana ve škole, na ulici, doma*. 1. vyd. Praha: Albatros Plus, 2006. 71 s. ISBN 80-00-01552-8
4. Černý, M. Šikana z pohledu ředitele ZŠ v Klánovicích. In: Sborník příspěvků *Školní šikanování*. Olomouc, 2004. s. 26-28. ISBN 239-2994-1
5. Dunovský, J. et al. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1995. 248 s. ISBN: 80-7169-192-5.
6. Erb, H. H. *Násilí ve škole a jak mu čelit*. 1. vyd. Praha: Amulet, 2000. 126 s. ISBN 80-86299-22-8.
7. Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. 200 s. ISBN 80-85974-18-5
8. Gazdová, L. Šikana na základních školách. In: *Psychologie dnes*. č. 12. 2001 s. 28-30
9. Goldmanová, J. *Jak si nenechat ublížit*. 1. vyd. Praha: Portál, 1996. 142 s. ISBN 80-7178-090-1.
10. Klimeš, L. *Slovník cizích slov*. 5. vyd. Praha: St. ped. nakl., 1995. 856 s.
11. Kolář, M. *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 256 s. ISBN 80-7178-513-X.
12. Kolář, M. *Skrytý svět šikanování na školách*. 2. vyd. Praha: Portál, 2000. 128 s. ISBN 80-7178-409-5.

13. Kyriacou, Ch. *Řešení výchovných problémů ve škole*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 152 s. ISBN 80-7178-945-3.
14. Matějček, Z. Šikana ve škole aneb jak to vidím já. In: *Psychologie dnes*. č. 9. 2004. s. 14-15.
15. Němec, J., Bodláková, I. *Praktická diagnostika sociálně patologického chování u dětí a mládeže*. 1.vyd. Praha: Eteria, 2001. 42 s.
16. Pöthe, P. *Dítě v ohrožení*. 1. vyd. Praha: G plus G, 1996. 143 s. ISBN 80-901896-5-2.
17. Pražák, P. Šikana je poruchou kolektivu. In: *Psychologie dnes*. č. 9. 2003. s. 26-27
18. Říčan, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. 95 s. ISBN 80-7178-049-9
19. Říčan, P., Krejčířová. D. *Dětská klinická psychologie*. 4. vyd. Grada Publishing, 2006. 604 s. ISBN 80-247-1049-8.
20. Zelinková, O. *Pedagogická diagnostika a individuální vzdělávací program*. 1.vyd. Praha: Portál, 2001. 196 s. ISBN 80-7178-544-x

Internetový zdroj:

<http://www.ceskaskola.cz>

http://www.detskaprava.cz/pedagog/opravech_adresar.asp

<http://www.msmt.cz/vzdelavani/strategie-prevence-socialne-patologickych-jevu-2001-2004>

http://www.nasedite.cz/data/articles/down_249.pdf

<http://www.poradenskecentrum.cz/agresor-obet.html>

http://www.sikana.cz/sikana_prav_rozb.html#uvod

http://www.sikana.cz/sikana_a_tv.html

<http://www.sikana.org>

<http://www.mfdnes.cz>

Dokumenty

1. Ústava České republiky, Listina základních práv a svobod. Podle stavu k 5.9. 2006.

PŘÍLOHY

Příloha 1 – Informace pro oběti šikany

Příloha 2 – Preventivní a nápravné aktivity pro žáky

Příloha 3 – Informace pro rodiče

Příloha 4 – Články z MF DNES 2006-2007

Příloha 5 – Nestátní organizace a ze zákona pomáhající organizace

Příloha 6 – Sociometrický ratingový dotazník – SORAD

Příloha 7 – Aktivity na zjištění vzájemných vztahů ve třídě

Příloha 8 – Příklady práce s agresory

Příloha 9 – Anonymní dotazník pro výzkum šikany

Příloha 10 – Tabulkové vyhodnocení získaných výsledků